

Pohřbívání v závěru starší doby bronzové na Moravě: chronologie, typologie a absolutní data

Burial customs at the end of the Early Bronze Age in Moravia:
chronology, typology and absolute dates

Klára Šabatová – David Parma

Klasická typochronologická schémata (nejen) starší doby bronzové jsou založena na detailním dělení znaků, kterým jsou přisuzovány chronologické vlastnosti. Jedná se nejen o vlastnosti artefaktů, ale také o podoby pohřebních zvyklostí a sídel. Současný výzkum oproti tomu směřuje spíše k definici robustnějších stupňů a sledování průběžnosti jevů. Systematické evidence a záchranné výzkumy umožňují vytvořit si představu o početnosti a podobě archeologických pramenů, ať už sídlišť či pohřebišť, ale i o obdobích, kdy se jejich archeologická evidence vytrácí. Zřejmé jsou tyto trendy v oblasti pohřebních zvyklostí, kde vedou k minimální archeologické zachytitelnosti pohřbů závěru starší doby bronzové kontrastující se zřejmou kontinuitou sídlišť. Tento příspěvek se zabývá otázkou konce únětických pohřebišť na Moravě spojenou s přesunem pohřbů na úroveň povrchu pod mohylový násep, a zaměřuje se na znaky považované za chronologicky citlivé, které mají ovšem zřetelně dlouhodobější výskyt. Pro zpracování jsou vybrány absolutně datované hroby a depozita lidských těl v jámách ze závěru starší a počátku střední doby bronzové, kterými můžeme tyto trendy podložit.

starší doba bronzová – kostrové hroby – depozita lidských těl – radiokarbonové datování – Morava

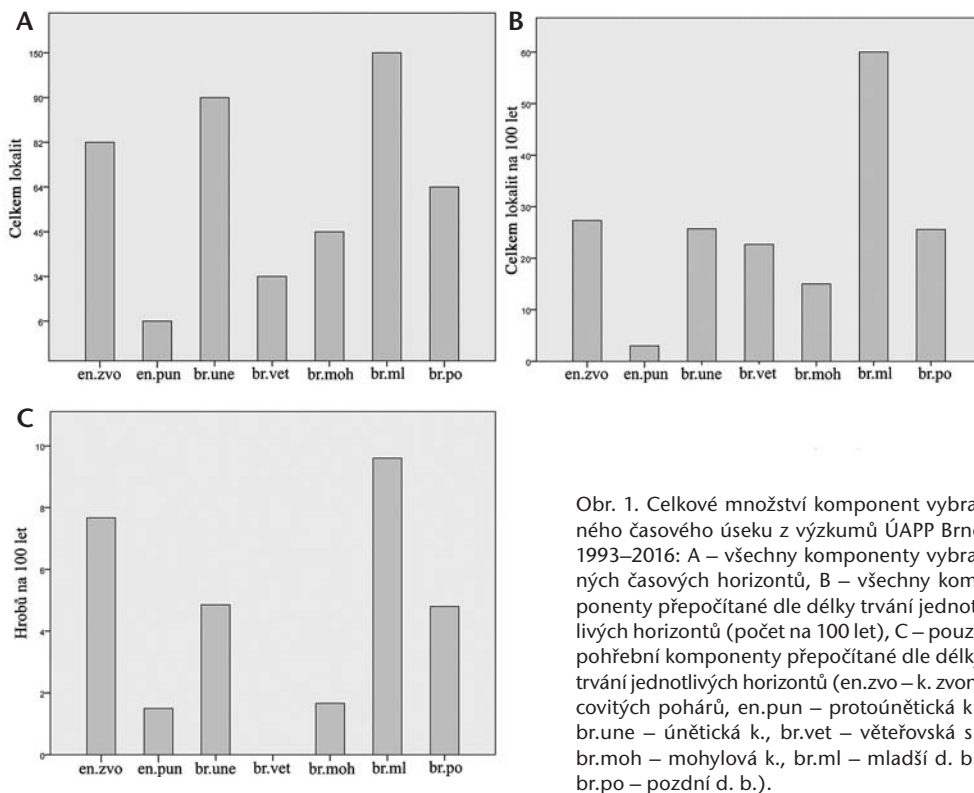
The classic typochronological schemes of the Early Bronze Age (and other periods) are based on a detailed separation of traits to which chronological qualities are attributed. These qualities involve both artefacts and the nature of burial customs and settlements. In contrast, current research is focussed instead on the definition of more robust stages and the tracking of the continuity of phenomena. Systematic records and rescue excavations have made it possible to create an impression of the frequency and form of archaeological sources, both settlements and burial grounds, as well as of the periods in which their archaeological records disappear. These trends are clear in the area of burial customs, where they lead to a minimal archaeological discernment of burials at the end of Early Bronze Age contrasting with the apparent continuity of settlements. This article addresses the issue of the end of Únětice cemeteries in Moravia connected with the movement of burials to the surface level beneath barrows and focuses on traits regarded as chronologically sensitive, which naturally have a clearly longer-term occurrence. Chosen for processing are graves with absolute dates and deposits of human bodies in pits from the end of the Early Bronze Age and the beginning of the Middle Bronze Age which can be used to document these trends.

Early Bronze Age – inhumation burials – pit burials – radiocarbon dating – Moravia

Úvod

Článek chce podpořit diskusi o chronologii a datování starší doby bronzové. Jedním z klíčových sledovaných znaků jsou pohřební zvyklosti. Tento termín chápeme jako základní soubor pravidel, jimiž se řídí proces pohřbu, začínající úmrtím jedince a končící uložením jeho pozůstatků do hrobu.¹ Právě hrob je pak obvykle hlavním archeologickým pramenem,

¹ Terminologickým ekvivalentem v angličtině jsou „mortuary practices“ nebo „burial practices“. V současné literatuře věnující se pohřebnímu ritu jsou nahrazovány obecnějším termínem „disposal of the dead“ (Sprague 2005, 3).

Obr. 1. Celkové množství komponent vybraného časového úseku z výzkumů ÚAPP Brno 1993–2016: A – všechny komponenty vybraných časových horizontů, B – všechny komponenty přepočítané dle délky trvání jednotlivých horizontů (počet na 100 let), C – pouze pohřební komponenty přepočítané dle délky trvání jednotlivých horizontů (en.zvo – k. zvoncovitých pohárů, en.pun – protoúnětická k., br.une – únětická k., br.vet – věteřovská s., br.moh – mohylová k., br.ml – mladší d. b., br.po – pozdní d. b.).

Fig. 1. Total number of components of the selected time period from excavations conducted by the Institute of Archaeological Heritage in 1993–2016: A – all components of the chosen time horizons; B – all components recalculated according to the duration of individual horizons (number for 100 years); C – only burial components recalculated according to the duration of individual horizons (en.zvo – Bell Beaker culture; en.pun – Proto-Únětice culture; br.une – Únětice culture; br.vet – Věteřov group; br.moh – Tumulus culture; br.ml – Late Bronze Age; br.po – Final Bronze Age).

jde o specializovaný pohřební objekt, do nějž jsou uloženy zbytky těla spolu s obalem a dalšími předměty. Pokud se lidské pozůstatky objevují v kontextu formálně odlišných sídlištních objektů (typicky podzemní síla či relikty fortifikací), používáme neutrální termín depozitum, neboť se zpravidla nejedná z terminologického hlediska o hrob a v některých případech nemusí jít ani o výsledek procesu pohřbívání, ale spíše o způsob zacházení s odpadem.

Studie je založena na dostupných datech z Moravy, především z její střední a jižní části. Základem jsou stávající užívaná chronologie, databáze archeologických komponent ze záchranných výzkumů a radiokarbonová data z hrobových souborů a depozit těl v sídlištních objektech, které můžeme na základě výbavy zařadit do tradičního kulturně-chronologického schématu. Chceme odpovědět na trojici otázek vyplývajících z empiricky pozorovaného nesouladu mezi standardními koncepcemi a reálnými daty:

- jsou depozita lidských těl v jamách typická pro závěr starší doby bronzové?
- kdy končí pohřebiště únětické kultury?
- kde jsou a jak vypadají hroby ze závěru starší doby bronzové na Moravě?

Období závěru starší doby bronzové je ve smyslu kulturně-chronologického schématu reprezentované poklasickou fází únětické kultury (dále ÚK) a věteřovskou skupinou (dále VS). Současný stav poznání na Moravě je založen zejména na pracích manželů Stuchlíkových (*Stuchlík – Stuchlíková 1996a; 1996b; Stuchlík 2006*) a V. Podborského (*Lorencová – Beneš – Podborský 1987*), a to včetně poslední syntézy (*Stuchlík 1993a; 1993b; Stuchlíková 1993*). Všechny uvedené práce pak čerpají ze starších syntéz *K. Tihelky (1953; 1960)*. Na tomto základě můžeme zobecnit, že tématem příspěvku je především období stupně B A2.

Pro Moravu existují dvě užívané periodizace ÚK. J. Ondráček (*Lorencová – Beneš – Podborský 1987*, 124; *Stuchlík 1972*, 155–156) vyčlenil 5 fází dle typologie keramiky únětických pohřebišť, *S. Stuchlík (1972)* pak tři období na materiálu ze sídlišť: protoúnětické období (srovnatelné s Ondráčkovou 1. fází), starší období ÚK (2. a 3. fáze – staroúnětická a stredoúnětická spojované s B A1) a mladší období ÚK (4. a 5. fáze – klasická a pozdně únětická, spojované s B A2 (*Stuchlík 1972*, 155–156; *1993b*, 240; *Stuchlík ed. 2002*, 149, 151)). Z nových prací v sousedících regionech je třeba zmínit zejména zpracování pohřebišť starší a počátku střední doby bronzové ze západního Slovenska *Z. Benkovsky-Pivovarové (Benkovsky-Pivovarová – Chropovský 2015)*, které přináší chronologii, analogie a charakteristiky typů, ale také poukazuje na současnost artefaktů tradičně vyčleňovaných kultur. Klíčové pro chronologii a pohřební praktiky české ÚK je zpracování pohřebiště v Miškovicích, které zasadilo jednotlivé nálezy do absolutních dat a znovu poukázalo na možnou současnost starších typologických skupin ÚK. Data pro klasickou fází ÚK na pohřebišti spadají mezi roky 2000–1850 př. n. l. (*Ernée – Müller – Rassmann 2012; Erneé 2015*, 294–295). Podobné závěry se uvádějí i z nového souboru dat ze středočeské Vliněvsí (*Limburský a kol. 2018*, 525).

Největší počet radiokarbonových dat z eneolitu a doby bronzové na Moravě pochází z prací *J. Pešky (2006; 2012a; 2013a; 2013b)*. Pro naši práci jsme vyhledali radiokarbonová data k publikovaným hrobovým souborům a depozitům těl ze závěru starší a počátku střední doby bronzové, u nichž je výbava datovatelná na základě tradiční typologie – tuto skupinu tvoří 12 hrobů. K nim jsme vybrali a datovali další 4 hroby a jedno hromadné depozitum těl v sídlištním objektu, které svým předpokládaným nebo typologickým datováním spadají do závěru starší doby bronzové. Celkově tedy disponujeme 17 soubory s 19 radiokarbonovými daty (*tab. 1; obr. 2*). Soubor dat je třeba dále rozšiřovat, a to i opakovaným datováním celků s širokým intervalem na kalibrační křivce.

Struktura archeologických pramenů ke starší době bronzové na Moravě

V posledních třech desetiletích dochází zejména díky masivnímu rozvoji záchranných výzkumů k intenzivnímu nárůstu datové základny, což poskytuje nový pohled na její strukturu. Příkladem je databáze záchranných výzkumů Ústavu archeologické památkové péče Brno, zahrnující všechny komponenty zkoumané v letech 1993–2016 v prostoru působnosti instituce, tedy především na jižní a střední Moravě (data vycházejí ze soupisů publikovaných v bilančních monografiích a na rozdíl od jiných zdrojů jsou volně dostupná; *Čižmář – Geislerová – Unger eds. 2000; Čižmář – Geislerová eds. 2006; Geislerová – Parma eds. 2013*).

Lokalita	Číslo kontextu	Typ kontextu	Lab. číslo	Datum	+-	Druh vzorku	Arch. datace	Literatura
Borovice (vzorek 1)	M 2, H 2	hrob	Poz-89834	3425	30	lidské kosti	VS	Stuchlík 2006
Borovice (vzorek 2)	M 2, H 2	hrob	Poz-97561	3335	30	lidské kosti	VS	Stuchlík 2006
Hulín 1 „U Isidorka“	H 31	hrob	Poz-14847	3485	35	neuvedeno	ÚK	Peška 2012a; 2012b
Hulín 1 „U Isidorka“	H 32	hrob	Poz-14849	3435	30	neuvedeno	ÚK	Peška 2012a; 2012b
Hulín 1 „U Isidorka“	H 38	hrob	Poz-14850	3510	40	neuvedeno	ÚK	Peška 2012a; 2012b
Hulín 1 „U Isidorka“	H 108	hrob	UGAMS 7657	3390	25	neuvedeno	VS	Daňhel 2010; Peška et al. 2011
Hulín – Pravčice 1 „U obrázku“	obj. 85	depozitum v jámě	KIA 34727	3510	30	neuvedeno	ÚK	Peška et al. 2011
Hulín – Pravčice 1 „U obrázku“	obj. 315	depozitum v jámě	KIA 34731	3540	30	neuvedeno	ÚK	Peška et al. 2011
Modřice „Rybníky“ (vzorek 1)	H 811	hrob	DSH8050_G	3467	30	lidské kosti	ÚK	nepublikováno
Modřice „Rybníky“ (vzorek 2)	H 811	hrob	DSH8051_G	3473	32	lidské kosti	ÚK	nepublikováno
Olomouc-Slavonín	H 46	hrob	VERA 2127	3565	40	neuvedeno	ÚK	Peška 2006
Olomouc-Slavonín	H 55	hrob	VERA 2096	3510	40	neuvedeno	ÚK	Peška 2006
Olomouc-Slavonín	H 73	hrob	VERA 2100	3175	45	neuvedeno	MK (B B)	Šmíd 1997; Peška 2012a
Olomouc-Slavonín	H 86	hrob	VERA 2101	3280	35	neuvedeno	MK (B B)	Šmíd 1997; Peška 2012a
Těšetice „Vinohrady“	H 22	hrob	Poz-89832	3535	35	lidské kosti	ÚK	Lorencová et al. 1987
Těšetice „Vinohrady“	H 45	hrob	Poz-89833	3515	35	lidské kosti	ÚK	Lorencová et al. 1987
Těšetice – Kyjovice „Sutny“	obj. 387	depozitum v jámě	Poz-89831	3590	35	lidské kosti	ÚK	Čížmář et al. 1993
Vrchoslavice 3	H 4	hrob	Poz-14835	3205	30	lidské kosti	VS? (B B)	Peška 2012c

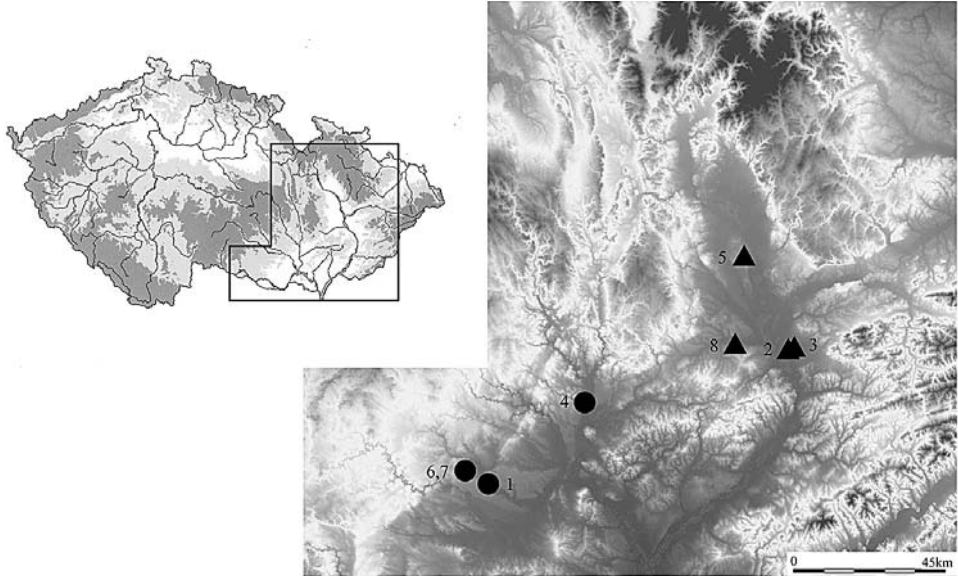
Tab. 1. Přehled radiokarbonových dat kostrových pohřbů a pohřbů v sídlištních objektech ze starší a střední doby bronzové z Moravy. Uvedeny jsou pouze soubory s publikovaným inventářem. Tučné písmo označuje nově datované soubory.

Tab. 1. An overview of radiocarbon dates of inhumation burials and burials in settlement features from the Early Bronze Age and the Middle Bronze Age in Moravia. Only assemblages with published inventory are listed. Newly dated assemblages are indicated in bold print.

Pro období od závěru eneolitu, reprezentovaného kulturou zvoncovitých pohárů (KZP), po závěr doby bronzové máme k dispozici celkově 541 komponent, z nichž 471 je možné datovat přesněji. Vizualizujeme-li data, jsou z hlediska celkového počtu bez rozlišení typu aktivity dominantní KZP, ÚK a kulturně nerozlišované komponenty mladší doby bronzové (*obr. 1a*). Přepočítáme-li data vzhledem k předpokládané délce trvání jednotlivých kultur (*obr. 1b*)², je patrné, že komponenty KZP, ÚK, VS, ale také mohylové kultury (dále MK) jsou početně vyrovnané a významný nárůst představuje až komponenta mladší doby bronzové.

Vybereme-li z přepočítaných dat jen lokality s hroby (*obr. 1c*), je situace odlišná – nejvíce pohřebišť patří KZP. Následný pokles počtu v rámci protoúnětické kultury bylo možné očekávat, protože jí obecně není přičítáno velké množství lokalit (souhrnně Peška 2009, 49). Nečekané je ovšem i ÚK zastoupena nižším počtem pohřebišť než KZP, jde však stále o množství srovnatelná. Naopak zcela signifikantní je absence hrobů věteřovské skupiny a jen slabé zastoupení hrobů MK.

² en.zvo 82 komp./300 let, en.pun 6 komp./200 let, br.une 90 komp./350 let, br.vet 34 komp./150 let, br.moh 45 komp./300 let, br.ml 150 komp./250 let, br.po 64 komp./250 let.

Obr. 2. Mapa lokalit z Moravy, z nichž pocházejí použítá radiokarbonová data. Nově datované soubory jsou označeny ●, starší data z prací J. Pešky ▲.

Fig. 2. Map of sites in Moravia providing utilised radiocarbon dates. Newly dated assemblages are marked ●, older dates from the work of J. Peška ▲.

1 Borotice; 2 Hulín 1 „U Isidorka“; 3 Hulín – Pravčice 1 „U obrázku“; 4 Modřice „Rybničky“; 5 Olomouc-Slavonín; 6 Těšetice „Vinohrady“; 7 Těšetice – Kyjovice „Sutny“; 8 Vrchoslavice 3.

Tento přehled vychází pouze z výsledků činnosti jediné instituce na omezeném prostoru a zahrnuje především výsledky investory financovaných výzkumů, vzhledem k objemu dat lze ovšem na jeho základě jasně kvantifikovat dosud jen vágně formulované trendy. Dokud nebude k dispozici sofistikovanější kvantifikace zahrnující všechna dostupná data spolu s příslušnou kritikou pramenů, jde o jednu z mála možností, jak popsat strukturu dostupných archeologických pramenů. S vědomím všech nedostatků jej lze považovat za použitelný nástroj.

Pohřební zvyklosti závěru starší doby bronzové

Pro samotný závěr starší doby bronzové na Moravě reprezentovaný VS se hovoří o „rozpadu tradičního pohřebního ritu“ a „téměř úplné absenci hrobových nálezů“ (Stuchlíková 1993, 263, 267). Konec ukládání mrtvých na únětických pohřebištích se předpokládá od závěru klasické fáze ÚK (Stuchlíková 1990, 146). Za typické pohřební praktiky VS bylo dříve pokládáno ukládání lidských těl do sídlištních objektů mimo pohřebiště (tzv. pohřby v jámách), pohřby dětí uložených v zásobních nádobách (tzv. pohřby v pithoi), případně nepočtené příklady žárových hrobů (Tihelka 1960, 109–112; Stuchlík 2006, 134–135). Dnes je zřejmé, že standardní hroby s nespálenými těly ve VS existují, ale depozita těl v jamách a pohřby v nádobách mají vůči celkovému počtu známých hrobů vysoký podíl. O obou jevech je ale současně známo, že se objevují již v únětickém období. Zatímco

výskyt lidských těl v sídlištních objektech je považován za četný již v ÚK, pohřby v nádobách jsou uváděny i v (mlado)únětickém prostředí (Blučina „Cezavy“, Brno-Slatina, Dolní Věstonice, Vedrovice), nejčastěji ovšem až ve VS (*Salaš 1990; 2008; Stuchlík 1993b, 247, 251; 2007*).

Pohřebním zvyklostem VS (B A2 mladší) se detailně věnovala J. Stuchlíková (*Stuchlíková 1990*) a v souvislosti se zpracováním jediného většího pohřebiště VS v Boroticích pak i S. Stuchlík (*2006*). Od této publikace k hrobům VS přibylo několik kostrových (Bratčice, Hulín 1 „U Isidorka“: *Stuchlík 2009; Daňhel 2010*; uvažován je i hrob z Vrchoslavic 3: *Peška 2012c*) a jeden žárový hrob ze Zlína-Malenovic (*Fojtík 2015, 99*). Výskyt lidských těl v sídlištních objektech jak ÚK, tak VS, pak byl sledován ve velkém množství studií (*Salaš 1990; Stuchlík 2006; 2007; 2009; 2010; Rožnovský 2010; 2012; Moravcová 2012; Pankowská – Moník 2017*).

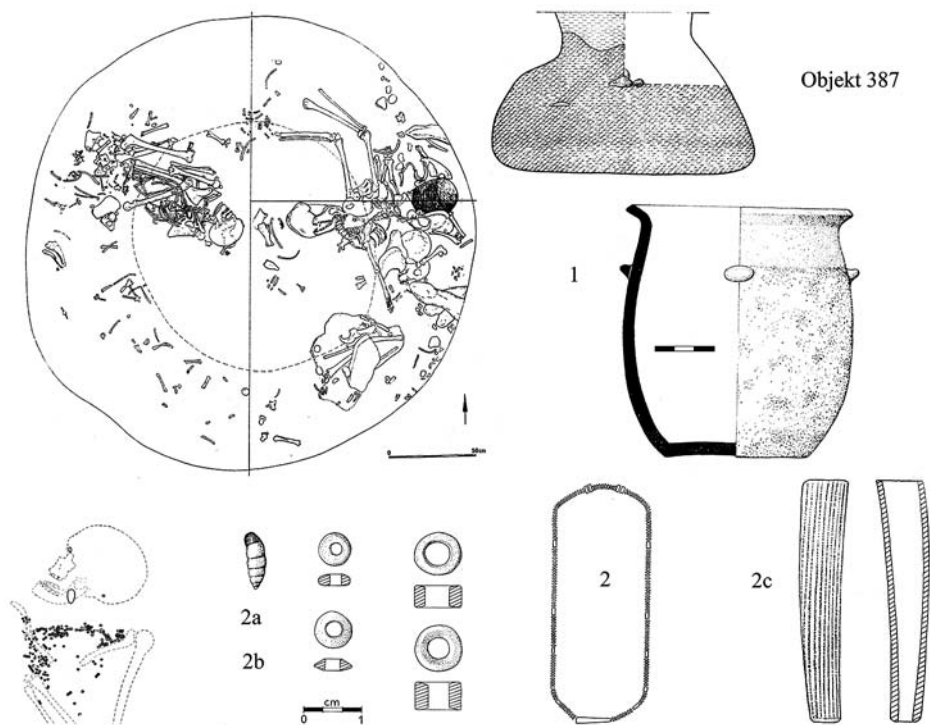
Mezi samostatné pohřební areály VS patří na prvním místě mohylník v Boroticích, kde je takto datováno spolehlivě 19 hrobů a k tomu dalších 18 hrobů pravděpodobně a 16 nejistých. Dalšími jsou plochá pohřebiště v Branišovicích (*Stuchlík 2009*) a snad i Vrchoslavice 3 (*Peška 2012c*; viz níže). Ze soupisů (*Stuchlík 2006, 137–144; 2007; Peška 2012c*) vyplývá, že celkový počet hrobů VS činí 60 nesporných (z tohoto 2 žárové a 3 v nádobě) a 48 nejistých (z toho 2 žárové a 18 v nádobě). K tomu je známo nejméně 94 objektů s těly v sídlištních objektech. Stav v předchozím období ÚK je odlišný jen částečně – je sice známo více než 1030 kostrových únětických hrobů z 60 pohřebišť, ale také 7 pohřbů v nádobě a nejméně 100 případů s těly v sídlištních objektech (*Tihelka 1953, 288–313; Lorencová – Beneš – Podborský 1987; Salaš 1990; 2008; Stuchlík 1993b; 2010, 88–89; Horálková-Enderová – Štrof 2000; Sosna 2009, tab. 6.1, 6.3; Moravcová 2012; Rožnovský 2012; Pankowská – Moník 2017*).

Situace na Moravě, pro niž jsou ve starší době bronzové typická menší komunitní pohřebiště, je v každém případě významně odlišná od rozsáhlých pohřebišť maďarovské kultury a skupiny Böhheimkirchen, na nichž je doložitelné kontinuální využívání od počátku až do závěru starší doby bronzové ve stupních B A2c nebo B B1 (*Neugebauer et al. 1994, 96; Batora et al. 2000, 541–542; Stuchlík 2006, 135*) – např. na pohřebišti v Jelšovcích odpovídá celkový počet hrobů nitranské kultury a ÚK (305 hr.) stejnému počtu hrobů kultury maďarovské (311 hr.; *Batora et al. 2000, 534*).

Depozita lidských těl v sídlištních objektech

Pro řešení první otázky, zda jsou depozita lidských těl v sídlištních jámách typická pro závěr starší doby bronzové, jsme se rozhodli získat radiokarbonové datum z hromadného depozita v sídlištním objektu 387 z lokality Těšetice – Kyjovice „Sutny“ prozkoumaného v roce 1991 (*obr. 3*). Těla čtyř lidí a psa byla uložena v zásobní jámě hluboké 1,95 m a byla zasypána kamenným závalem. Na dno jámy byla uložena žena, ve vyšší úrovni nad ní těla juvenilní ženy a chlapce. Pozůstatky nemluvněte byly umístěny u stěny jámy.³ Skelety nebyly v plně anatomické pozici, což je přičítáno následným tafonomickým procesům.

³ V publikaci se uvádí, že kosti dítěte se nacházely v nádobě (*Čižmář et al. 1993, 23; Podborský et al. 2005, 177*). Tuto skutečnost dokumentace (*Podborský et al. 2005, obr. 163*) ani informace účastníků nepotvrzují. Proto k této interpretaci nepřihlížíme. Situaci v budoucnu musí vyřešit revize antropologického materiálu.

Obr. 3. Sídliště Těšetice – Kyjovice „Sutny“. Depozitum čtyř jedinců a psa v objektu 387 (dle Čížmář *et al.* 1993).
 Fig. 3. The Těšetice – Kyjovice ‘Sutny’ settlement. Deposit of four individuals and a dog in feature 387 (after Čížmář *et al.* 1993).

Celá situace byla publikována jako hrob 16 a datována do VS na základě analogií v pohřebních praktikách (Čížmář *et al.* 1993, 52–56; Podborský *et al.* 2005, 177–183). Mezi nálezy je nejvýraznější náhrdelník ženy, složený ze 199 korálek, z nichž nejvíce je kamenných (184 ks ze zdrojů na jihovýchodní nebo východní Moravě), další jsou trubcovité ze schránek fosilních měkkýšů (11 ks) a kostěné (4 ks; Mrázek 1996, 66–67). Mezi nálezy byla dále hrncovitá nádoba s podélnými plastickými výčnělky (Čížmář *et al.* 1993, obr. 13). Ani jeden z artefaktů ovšem není typologicky zařaditelný do VS (srovnej Rožnovský 2010; Stuchlík 2010).

Náhrdelník z kamenných korálek nemá přímé analogie, ale z hlediska typu artefaktu i původu kamenné suroviny asociuje souvislost s prostředím epišňurových kultur, kde jsou velmi časté náhrdelníky z válcovitých kostěných nebo parohových perel. Také nádoba vykazuje podobnost s prostředím mierzanovické kultury (např. Kadrow 1991, ryc. 25, 26), což je pro epišňurovou keramiku na Moravě typické (Peška 2013a, 89). Kalibrované radiokarbonové datum 2110–1783 BC (95,4 % 2σ ; tab. 2), získané z kostry ženy, má poměrně širokou křivku pravděpodobnosti, ale je jistě starší než VS a pravděpodobně i starší než poklasická fáze ÚK. Pravděpodobnost 1σ je u tohoto data naopak velmi úzká (2010–1896 BC) a odkazuje na počátek 2. tisíciletí. Obdobná radiokarbonová data k nitranské kultuře nebo obecněji k epišňurovému karpatskému komplexu pocházející z východní Moravy a z pohřebišť Jelšovce a Opava-Vávrovice ukazují, že v tomto časovém úseku

Vzorek	1 σ (68.2% probability)	2 σ (95.4% probability)
Borotice mohyla 2, hrob 2, vzorek 1 Borotice M2-H2 (Poz-89834 3425 $\pm$ 30 BP 2,6%N 8,6%C, 5.4%coll)	1765BC (68.2%) 1684BC	1874BC (7.9%) 1842BC 1817BC (2.8%) 1798BC 1780BC (84.7%) 1638BC
Borotice mohyla 2, hrob 2, vzorek 2 Borotice M2-H2 II (Poz-97561: 3335 $\pm$ 30 BP 1,6%N 6,7%C, 7.8%coll)	1665BC (53.6%) 1607BC 1582BC (14.6%) 1560BC	1691BC (95.4%) 1528BC
Borotice mohyla 2, hrob 2, kombinace vzorků 1 a 2 Borotice Tum2-Gr2 R_Combine(3380,22,1)	1692BC (68.2%) 1638BC	1741BC (18.5%) 1711BC 1699BC (76.9%) 1622BC X2-Test: df=1 T=4.5(5% 3.8)
Modřice „Rybničky“, vzorek 1 MOD_1 (D09/17-DSH8050_G: 3467 $\pm$ 30 BP; σ 13C: -15 $\pm$ 1‰)	1876BC (23.2%) 1842BC 1820BC (13.8%) 1796BC 1781BC (27.3%) 1742BC 1708BC (3.9%) 1701BC	1883BC (85.7%) 1733BC 1718BC (9.7%) 1694BC
Modřice „Rybničky“, vzorek 2 MOD_3 (D09/17-DSH8051_G: 3473 $\pm$ 32 BP; σ 13C: -27 $\pm$ 1‰)	1876BC (25.4%) 1841BC 1822BC (17.1%) 1796BC 1782BC (25.7%) 1746BC	1886BC (87.6%) 1734BC 1718BC (7.8%) 1694BC
Modřice „Rybničky“, kombinace vzorků 1 a 2	1875BC (25.8%) 1842BC 1818BC (13.6%) 1798BC 1780BC (28.8%) 1745BC	1880BC (90.7%) 1740BC 1712BC (4.7%) 1699BC X2-Test: df=1 T=0.0(5% 3.8)
Těšetice „Vinohrady“, hrob 22 Těsetice H22/V1 (Poz-89832: 3535 $\pm$ 35 BP; 2,8%N 8,3%C, 7.7%coll)	1928BC (35.8%) 1872BC 1844BC (18.4%) 1812BC 1802BC (14.0%) 1777BC	1956BC (95.4%) 1751BC
Těšetice „Vinohrady“, hrob 45 Těsetice H45/V1 (Poz-89833: 3515 $\pm$ 35 BP 3,6%N 11,2%C, 12%coll)	1892BC (17.7%) 1864BC 1850BC (50.5%) 1772BC	1936BC (95.4%) 1746BC
Těšetice – Kyjovice „Sutny“ obj. 387, hrob 16 Těsetice A4-7e-387/V1 (Poz-89831: 3590 $\pm$ 35; 0.9%N 4,2%C, 1.9%coll, 0.8mgC)	2010BC (5.5%) 2001BC 1977BC (62.7%) 1896BC	2110BC (0.3%) 2105BC 2036BC (92.9%) 1877BC 1840BC (1.4%) 1824BC 1794BC (0.8%) 1783BC

Tab. 2. Podrobný přehled nově získaných radiokarbonových dat a jejich kalibrace. Použit program OxCal 4.3 (Bronk Ramsey 2009).

Tab. 2. A detailed summary of newly acquired radiocarbon dates and their calibration. With the use of the OxCal 4.3 program.

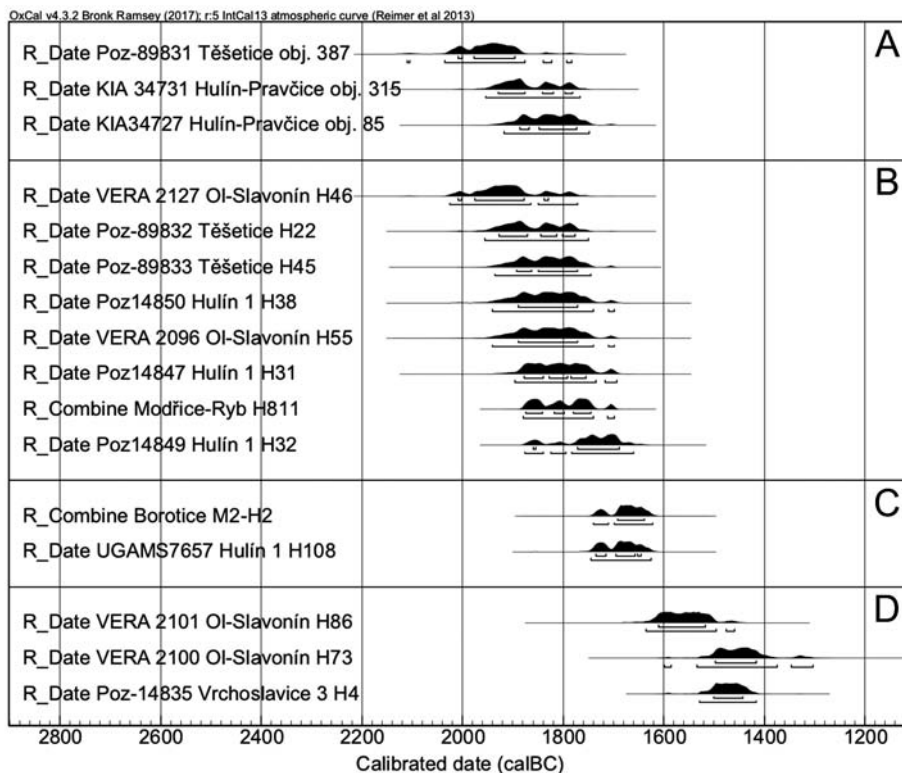
jsou projevy epišňurového komplexu běžné (Bátora *et al.* 2000, 568–569; Peška 2013a, Taf. 1; Hlas – Stuchlík – Šín 2017, 70–71, tab. 2).⁴

Radiokarbonové datum z obj. 387 z Těšetic – Kyjovic je možné nejbližše porovnat s mladším datem z hrobu mladého muže č. 46 z lokality Olomouc-Slavonín (tab. 1; obr. 4; Peška 2006, obr. 9), vybaveného měděnou sekerkou s vějířovitým ostřím a náznakem středového schůdku s bočními lištami, která je typologicky řazena do stupně B A2 až počátku B C (Absatzbeile, Gruppe I: Říhovský 1992, 109–112). Pohřebiště i přiléhající sídliště je datováno na základě keramického materiálu do klasické a zřejmě i poklasické fáze ÚK (Peška 2006, 149, 152). Radiokarbonové datum 2026–1772 BC (95,4 % 2 σ) tak řadí hrob 46 ke starším souborům starobronzového sídelního areálu z Olomouce-Slavonína a typologicky širše datovanou sekeru k počátku předpokládaného výskytu. Potvrzuje se zde předpoklad, že hrobové soubory řazené typologicky do klasické fáze mohou podle absolutních dat spadat již k počátku 2. tisíciletí BC (Ernée 2015, 294–295).

Celkem jsou dnes pro Moravu známa tři radiokarbonová data ze situací s depozity těl v jamách doprovázených jednoznačně souvisejícími nálezy. Vedle objektu 387 z Těše-

⁴ Autoři zpracování pohřebiště v Opavě-Vávrovicích se domnívají, že uvedená mladá datace nemůže být pravdivá: „Z tohoto staršího souboru se výrazně vyčleňuje jen vzorek č. 6 (Va-Kr6), který byl odebrán ze vzdálenější skupiny epišňurových hrobů (obr. 2). Chronologicky by odpovídal únětickým hrobům, což přirozeně nepřipadá v úvahu. Vzorek patrně obsahoval materiál nevhodný pro radiokarbonovou analýzu.“ (Hlas – Stuchlík – Šín 2017, 70).

Obr. 4. Srovnání radiokarbonových dat deposit lidských těl a kostrových pohřbů starší a počátku střední doby bronzové. Použit program OxCal 4.3 (Bronk Ramsey 2009). A depozita lidských těl, B hroby únětické kultury, C hroby věteřovské skupiny, D hroby ze střední doby bronzové.

Fig. 4. Comparison of the dates of deposited human bodies and inhumation burials of the Early Bronze Age and beginning of the Middle Bronze Age. With the use of the OxCal 4.3 program. A pit burials, B Únětice culture graves, C Věteřov group graves, D Middle Bronze Age graves.

tic – Kyjovic jsou to dva skelety z lokality Hulín – Pravčice „U obrázku“ (obj. 85 a 315). Pohřeb z objektu 85 s radiokarbonovým datem 1918–1748 BC (95,4 % 2σ) má ve výbavě jehlici s kulovitou šikmo provrtanou hlavicí, koflík a džbán. Předpokládané datování do VS uváděné autory (Peška – Tajer – Pankowská 2011, 57, obr. 4) je možné na základě profylace keramiky rozšířit i na poklasickou fázi ÚK (Ondráček – Stuchlíková 1982, tab. 8: 1; Stuchlík 1993b, obr. 157: 24). Jehlice se šikmo provrtanou hlavicí bývá tradičně považována za artefakt ze sklonku starší doby bronzové (naposledy Benkovsky-Pivovarová – Chropovský 2015, 51–52 s další literaturou), jak ukazuje i umístění v seriační tabulce souborů ze západního Slovenska, kde je v hrobech spolu s únětickou i věteřovskou keramikou (Benkovsky-Pivovarová – Chropovský 2015, Abb. 120). Ze slovenských souborů je radiokarbonově datován hrob č. 110 z Jelšovců, a to 1865–1546 BC (95,4 % 2σ , Bln 4490: Görsdorf 2000). Radiokarbonové datum hrobu 27 z Miškovic se shodným typem jehlice spadá mezi obě výše uvedená data (1880–1610 BC 95,4 % 2σ , UtC-13188: Ernée 2015, 270, 297). Exemplář z Hulína – Pravčic, objekt 85, tak na základě svého radiokarbonového datování náleží k počátku výskytu těchto jehlic.

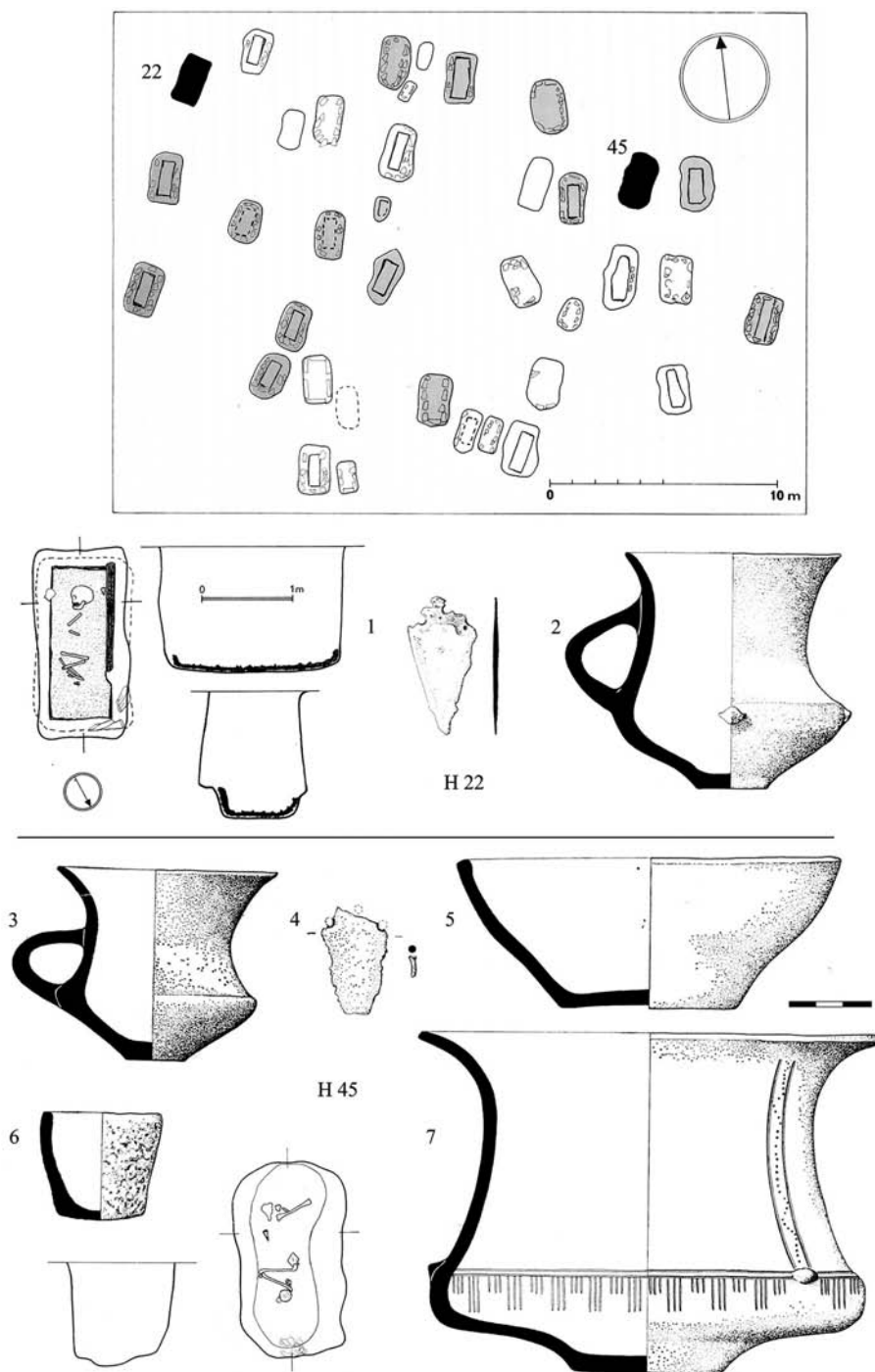
Depozitum z objektu 315 na lokalitě Hulín – Pravčice má ve výbavě dva bronzové sedmhradské závěsky⁵, a zlomek drátku se zpětnou kličkou (snad Noppenring), dále kulovitou nádobku a amforu s rytým dekorem (*Peška – Tajer – Pankowská 2011*, obr. 5). Radiokarbonově je pohřeb datován 1955–1766 BC (95,4 % 2σ). I když byl u sedmhradských závěsků někdy uvažován delší výskyt, z Moravy většina exemplářů pochází ze staršího stupně ÚK. V seriační tabulce hrobových souborů ze západního Slovenska předcházejí všechny hroby se závěsky tohoto typu (s výjimkou hrobu 1 z Púchova) horizontu hrobů s kulovitou šikmo provrtanou hlavicí (*Benkovsky-Pivovarová – Chropovský 2015*, 62, Abb. 120). Amfora s rytou výzdobou má tektoniku profilu shodnou s nádobami poklasické fáze ÚK, její výzdobu můžeme považovat v ÚK za méně běžnou. Kulovitá nádobka je pak součástí souborů mladšího stupně ÚK i VS (*Stuchlík – Stuchlíková 1996a*, 144–146; *Benkovsky-Pivovarová – Chropovský 2015*, 27). Depozita ze sídlištních objektů z Hulína – Pravčic je tedy možné datovat do poklasické fáze ÚK.

Kostrové hroby

Z Moravy je k dispozici deset hrobů ze starší doby bronzové se známým a typologicky zařaditelným inventářem, z nichž pocházejí i radiokarbonová data (*tab. 1, 2; obr. 4*). Čtyři hroby byly datovány nově (Borotice, Modřice „Rybníky“ hr. 811, Těšetice „Vinohrady“ hr. 22 a hr. 45), ostatní data pocházejí z publikovaných výzkumů na střední Moravě (Hulín 1 „U Isidorka“ a Olomouc-Slavonín: *Peška 2006; Daňhel 2010; Peška – Tajer – Pankowská 2011; Peška 2012a; 2012b*). Jediné datum s mediánem před rokem 1900 náleží hrobu 46 z Olomouce-Slavonína diskutovanému výše. Většina datovaných hrobů svým mediánem spadá mezi roky 1900–1800 BC. Nově byly datovány hroby, které byly na základě typologického rozboru považovány v rámci pohřebišť za mladé, s cílem identifikovat právě závěr pohřbívání na únětických pohřebišťích a posoudit, zda dochází k ukládání do hrobů na únětických pohřebišťích ještě v horizontu absolutních dat souvisejících s VS. Vybrán byl nový soubor z lokality Modřice „Rybníky“, kde jsou známy tři skupiny hrobů ÚK, a dva hroby z pohřebiště Těšetice „Vinohrady“ (*Lorencová – Beneš – Podborský 1987*).

Hrob 22 z Těšetic patří mezi hroby se stromovou rakví zasypanou kameny a sekundárním zásahem, z výbavy pochází džbánec a malá dýka (*Lorencová – Beneš – Podborský 1987*, 43–45, obr. 14a, b). Menší hlazený džbánec s vysokým prohnutým hrdlem, výrazně odsazenou výdutí, plastickými výčnělky a masivním uchem (*obr. 5: 2*), považovaný V. Podborským za prototyp věteřovských hrnků (*Lorencová – Beneš – Podborský 1987*, 45, 128, obr. 14 b: 2, tab. XXXIV: 17), má v materiálu z Moravy paralely jak v souborech datovaných do období ÚK, a to i v dalším hrobě 45 z Těšetic (*Lorencová – Beneš – Podborský 1987*, 128, obr. 36b, 44c), tak v materiálu datovaném do VS (*Ondráček – Stuchlíková 1982*, tab. 32: 6; *Stuchlík 2006*, obr. 135: 4). Z. Benkovsky-Pivovarová systematizuje podobné nádoby jako typ G-3, který eviduje už od ÚK, a upozorňuje na širší datování moravských a rakouských kontextů, které zahrnuje VS i stupeň B B1. Z náleží ze západního Slovenska je nejpodobnější džbánec z Galanty-Matúškova, z hrobu 36, ze kterého pochází i únětický

⁵ J. Peška označuje první dvě vlasové ozdoby jako sibiňské ozdoby se zpětnou kličkou (*Peška – Tajer – Pankowská 2011*, obr. 5). Z. Benkovsky-Pivovarová uvádí pojmenování „Lockenring“ nebo sedmhradský závěsek a celkovou genezi pojmenování (*Benkovsky-Pivovarová – Chropovský 2015*, 62, 142).

Obr. 5. Pohřebiště Těšetice „Vinohrady“. Hroby 22 a 45 (dle Lorencová – Beneš – Podborský 1987).
 Fig. 5. Těšetice 'Vinohrady' cemetery. Graves 22 and 45 (after Lorencová – Beneš – Podborský 1987).

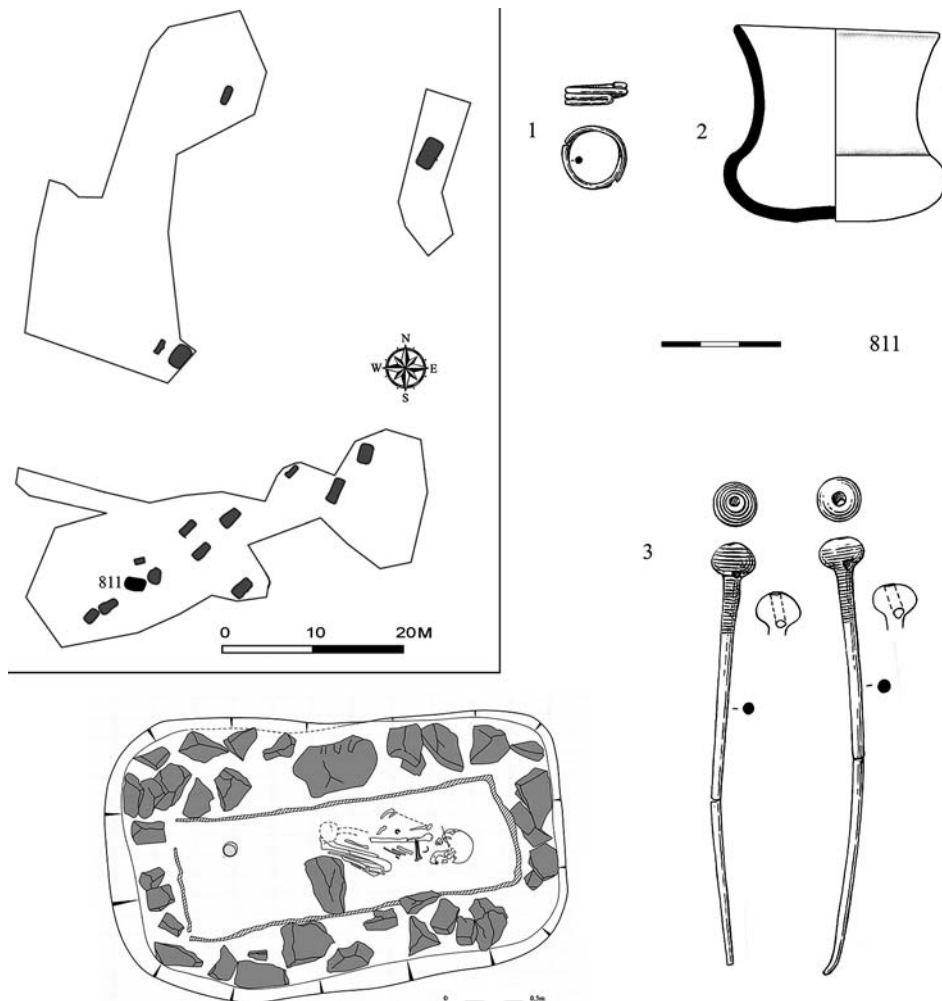
koflík (*Benkovsky-Pivovarová – Chropovský 2015*, 31, 39: 8). Malou bronzovou dýku s poškozeným týlem, třemi otvory pro nýty a patrným omegovitým otiskem rukojeti (*obr. 5: 1*) považuje V. Podborský za typologicky časnou, ale vzhledem k pozdně datovanému koflíku uvádí datování dýky jako problematické. P. Novák řadí typ dýky do klasické a poklasické fáze ÚK, u daného kusu se pak přiklání k fázi klasické (Nr. 84: *Novák 2011*, 47). Jsou-li džbánky pokročilé profilace s plastickými výčnělky součástí únětického inventáře, je datování dýky srozumitelnější. Hrob 22 z Těšetic je radiokarbonově datován 1956–1751 BC (95,4 % 2σ ; *tab. 2*), což by souhlasilo se zařazením inventáře do mladšího období ÚK.

Hrob 45 z lokality Těšetice „Vinohrady“ (*Lorencová – Beneš – Podborský 1987*, 79–81, *obr. 36a, b*) náleží také mezi hroby s kamenným zásypem a sekundárním zásahem. V šachtě se nacházel koflík, v hrobové jámě pak tenkostěnný džbán, vyšší kónická miska, drobný kónický pohárek a zbytky bronzové dýky. Koflík se široce rozevřeným okrajem, nízkou spodní částí a páskovým uchem (*obr. 5: 3*) považuje V. Podborský také za jeden z prototypů věteřovských hrnků (*Lorencová – Beneš – Podborský 1987*, 128), z hlediska profilace má o něco širší ústí, než je tomu v případě koflíku z hrobu 22. Tenkostěnný džbán s vysokým hrdlem, odděleným hranou od nízko posazené výdutí, je zdobený rytými liniemi a tečkami, doplněnými trojicí výčnělků na rozhraní hrdla a výdutí (*obr. 5: 7*). Paralelou je džbán z těšetického hrobu č. 47 (*Lorencová – Beneš – Podborský 1987*, *obr. 38b: 1*). Datum 1936–1746 BC (95,4 % 2σ ; *tab. 2*) z hrobu 45 je svým intervalem blízké hrobu 22. Na základě typologie inventáře můžeme zařadit soubor do mladšího období ÚK.

Z pohřebiště Modřice „Rybníky“ (únětické pohřebiště Modřice 3 dle připravovaného vyhodnocení) byl vybrán hrob 811 s dřevěnou rakví a kamenným závalem. V inventáři jsou zastoupeny dvě jehlice s kulovitou šikmo provrtanou hlavicí a drobná bezuchá nádobka s nízkou výdutí (*obr. 6: 2*). Jak bylo shrnuto výše, jehlice se šikmo provrtanou hlavicí (*obr. 6: 3*) je považována za artefakt ze sklonku starší doby bronzové. Bezuchá nádobka s trychtýřovitým hrdlem a nízkou výdutí má tvarově nejbližší k nádobě s výčnělky označené jako zvláštní typ K-2 (*Benkovsky-Pivovarová – Chropovský 2015*, Abb. 101d), která jej řadí k mladší keramice starší doby bronzové. Z kostry byly odebrány dva vzorky, kombinace obou dat spadá do rozmezí 1880–1699 BC (95,4 % 2σ , OxCal R-Combine; *Bronk Ramsey 2009*; *tab. 2*). Na základě hrobové výbavy a absolutních dat je soubor z hrobu 811 zařaditelný do závěru klasické nebo počátku poklasické fáze ÚK, ale o samotný závěr starší doby bronzové se nejedná.

Srovnatelné radiokarbonové datování mají tři publikované hroby ze střední Moravy. Hrob 55 z Olomouce-Slavonína (*Peška 2006*, *obr. 10*) má ve výbavě koflík typologicky zařaditelný do mladšího období ÚK. Datum spadá do rozmezí 1941–1700 BC (95,4 % 2σ) a zcela shodné pak pochází i z hrobu 38 z lokality Hulín 1 (*Peška 2012b*, Abb. 3; *2012a*). Z datovatelného inventáře je zde únětický koflík klasické fáze a hrnec esovité profilace s maximální výdutí ve středu těla nádoby, který tak typologicky spadá do staršího období ÚK (*Stuchlík 1993b*, *obr. 156: 19*). Datování klasického únětického koflíku před rok 1880 BC dokládají radiokarbonová data z hrobů 20 a 21 s těmito koflíky z Miškovic (*Ernée 2015*, 294–295). Kovový inventář, mj. zlomky plechové čelenky, k datování nepřispívají. Shoda kalibrovaných radiokarbonových dat a zároveň lišící se typologické zařazení mohou znamenat i chronologickou současnost těchto typologických skupin, nemusejí odrážet jen rozptyl křivky pravděpodobnosti.

Další datum z lokality Hulín 1 je k dispozici k hrobu 31 (*Peška 2012a; 2012b*, Abb. 3). Z typologicky citlivějších artefaktů je přítomna sekera s postranními lištami, která podle

Obr. 6. Pohřebiště Modřice „Rybníky“. Hrob 811.
Fig. 6. Modřice ‘Rybníky’ cemetery. Grave 811.

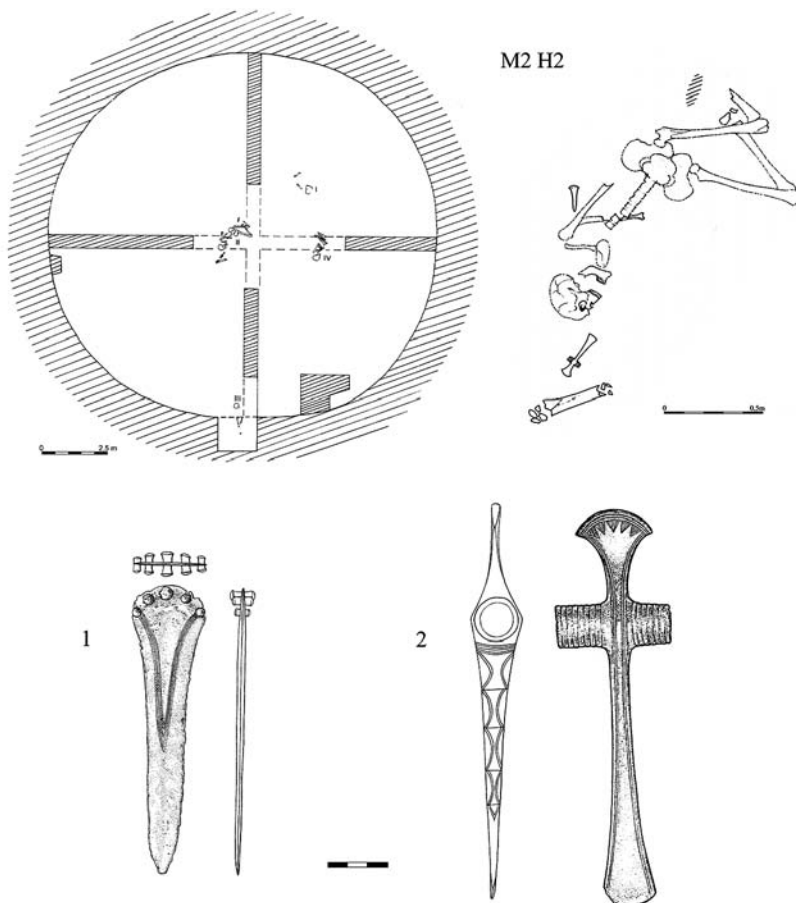
Říhovského náleží do skupiny IV, typ 5c, a je datována do mladšího období ÚK (B A2: Říhovský 1992, 90–91), a dále mísa se žlábkem pod okrajem a čtyřmi nožkami. Na Moravě se misky se čtyřmi nožkami objevují především v rámci protoúnětické kultury a jedna miniatura pochází i z únětického hrobu v Kyjově. Z Čech jsou pak známy především ze staroúnětického období (Stuchlík 2004), pocházejí ale i ze stupně Gemeinlebar in Rakousku (Neugebauer et al. 1994, Abb. 46: 14). S typologickým datováním se tedy můžeme přiklonit k mladšímu období ÚK, což podporuje i radiokarbonové datum (1896–1694 BC 95,4 % 2σ).

Nejmladší radiokarbonové datum 1877–1660 BC (95,4 % 2σ) z lokality Hulín 1 náleží hrobu 32 (Peška 2012b, Abb. 3). V inventáři je přítomen džbán datovaný na základě profilace do klasické nebo poklasické únětické fáze (Lorencová – Beneš – Podborský 1987, 126), což radiokarbonovému datování odpovídá, medián data je mezi lety 1800–1700 př. n. l.

Poslední dva hroby ze závěru starší doby bronzové z Moravy (Borotice a Hulín 1 „U Isidorka“ hr. 108) již řadíme na základě inventáře do VS – medián jejich radiokarbonového datování spadá mezi roky 1700–1600 př. n. l. Z Borotic z mohyly 2, hrobu 2 (Stuchlík 2006, 35–38, obr. 22–23), se podařilo získat dvě data (z téže kosti; tab. 2), která při kalibraci dávají interval 1741–1622 BC (95,4 % 2 σ ; OxCal R-Combine: Bronk Ramsey 2009). Soubor je datován na základě inventáře, sekeromlatu křtěnovského typu (obr. 7: 2; Stuchlík 1988; 2006, 182–185; Říhovský 1992, Nr. 44: 45–46; David 2002, 347–356, Abb. 5.5) a dýky s týlní destičkou s pěti masivními nýty (obr. 7: 1; Stuchlík 2006, 182; Novák 2011, Nr. 323: 79–80), do závěru starší doby bronzové, mladší části stupně B A2.

Druhým věteřovským souborem je hrob 108 s dřevěnou hrobovou komorou z lokality Hulín 1, umístěný samostatně mimo skupinu hrobů ŮK (Daňhel 2010, 119, obr. 5), který poskytl shodné datum v rozmezí 1745–1626 BC (95,4 % 2 σ ; Peška – Tajer – Pankovská 2011, 57). Také na základě inventáře, keramického džbánu s profilací poklasické fáze a časné sekery se schůdkem, je datován do VS (Daňhel 2010, 123–126).

Do VS byl na základě typologického rozboru datován i mužský hrob 4 z Vrchoslavic na Prostějovsku (Peška 2012c, 14–16, obr. 5) se sekerou se schůdkem a dýkou. Velmi mladé datum v rozmezí 1530–1417 BC (95,4 % 2 σ) ovšem odpovídá spíše radiokarbonovým datům ze dvou hrobů ze Slavonína (1599–1304 BC a 1636–1460 BC, oba 95,4 % 2 σ), považovaných za pohřby počátku střední doby bronzové (H 73 a H 86: Šmíd 1998; Peška 2012a). Autor se při interpretaci radiokarbonových dat přiklání k chybě datování z důvodů nízké úrovně kolagenu v celém souboru dat z lokality. I když jsou obě zbraně z hrobu z Vrchoslavic příznačnými artefakty závěru starší doby bronzové (Peška 2012c, 14–15), a také kombinace těchto zbraní je považována za typický projev starší doby bronzové, je nutné zvážit jejich možný výskyt i v kontextech počátku střední doby bronzové. Sekerka se schůdkem tvarově spadá na hranici skupiny I s náznakem obloukovitého schůdku, kde se datování typologicky nejpokročilejších exemplářů pohybuje na rozhraní starší a střední doby bronzové, a skupiny IV se srdčítým schůdkem, jejíž zástupci se objevují v kontextech MK (Říhovský 1992, 111–112, 122–123; Salaš 2005, 32–33). Tvarově nejbližší jsou exempláři z Vrchoslavic ojedinělý nález z Blučiny, zlomená sekerka z depotu z Břeclavi (Nr. 256, 261: Říhovský 1992), nebo sekerka z depotu z Vídně (Wien) již ze stupně B C (Nr. 303: Říhovský 1992, 121–123; Salaš 2005, 477). Časná sekerka se srdčítým schůdkem pochází také z depotu z opevněného sídliště Nitriansky Hrádok „Zámeček“, který je řazený badateli v širším rozpětí, naposledy B A2c–B starší (David 2002, 224, 314, Taf. 212, s další literaturou). Mezi analogie náleží i hrob 602 z Jelšovců s blízkým tvarem sekerky a jehlicí se šikmo provrtanou hlavicí a tordovanou jehlou, které přežívají do počátku stupně B B1 (Bátora et al. 2000, Beil. 3; Benkovsky-Pivovarová – Chropovský 2015, 52). Stejná je i jehlice v hrobě 7 z Franzhausen II, kde jsou jak sekera, tak dýka shodného typu jako z Vrchoslavic. Ten je sice autorem datován do závěru starší doby bronzové do horizontů Gemeinlebern III a Bühl-Niederosterwitz (Neugebauer et al. 1994, Abb. 47: 1–4), ale právě přítomnost jehlice a mísy na nízké nožce dovoluje uvažovat i o zařazení do počátku střední doby bronzové. Druhým artefaktem z Vrchoslavic je dýka s náznakem rozšíření zaoblené týlní destičky a s pěti nýty (délka 16,8 cm), která je typologicky řazena do závěru starší doby bronzové (Peška 2012c, 15–16). Analogický tvar čepele s pěti nýty, ale se zesíleným středovým žebrem, najdeme např. na dýce z pohřebiště Tisafüred – Majoroshalom, datované do závěru starší doby bronzové (Gr. B75: David 2002, 315–317, Taf. 255). Na základě velmi blízké analogie z uvedeného hrobu 7 z Franzhausen II s pěti

Obr. 7. Mohylník Borotice. Mohyla 2, hrob 2 (dle *Stuchlík 2006*).
 Fig. 7. Borotice barrow cemetery. Barrow 2, grave 2 (after *Stuchlík 2006*).

nýty, a také z hrobu 163h z Pitten (dél. 14,4 cm) se čtyřmi nýty spolu s jehlicí s provrtaným krčkem (typ Wetzleinsdorf), ovšem opět můžeme uvažovat i o datování do počátku střední doby bronzové, tedy do B B1. Další analogie ze stupně B B1 už mají zúžení čepele pod týlní destičkou (*Benkovsky-Pivovarová 1985*, 30, 80, Taf. 226: 1–2). Přítomnost pěti nýtů v týlu je naopak na počátku střední doby bronzové stále běžná u horizontu mečů typu Apa. Datování hrobu 4 z Vrchoslavic do počátku střední doby bronzové tedy není vyloučeno, i když je zřejmé, že artefakty nepředstavují typy, které se vyvíjejí až ve střední době bronzové. Přežívání prvků hmotné kultury a zejména sídlišť ze závěru starší doby bronzové do počátku střední doby bronzové je dlouhodobě uvažovanou možností (*Stuchlík 1984; 2006*, 221; *Neugebauer et al. 1994*, Abb. 4; *Benkovsky-Pivovarová – Chropovský 2015*, 122–123). Zejména u bronzových předmětů, jejichž délka užívání je zpravidla delší než u keramiky, bychom měli tento předpoklad přijmout. Hroby z Moravy datované do B B jsou navíc obvykle většinou akeramické (*Stuchlík 2006*, 225), čemuž situace z Vrchoslavic dobře odpovídá.

Pohřebiště a vnější úprava hrobů

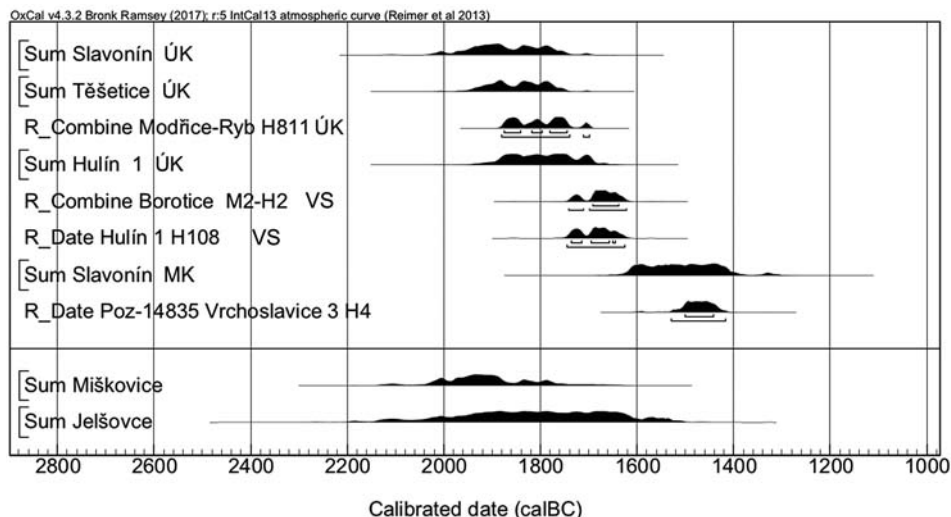
Na základě výše uvedených radiokarbonových dat z Moravy můžeme upřesnit základní trendy ve vývoji pohřebních praktik starší a střední doby bronzové. Pohřebiště, která máme na základě radiokarbonových dat zařazená do ÚK (Hulín 1, Modřice „Rybníky“, Olomouc-Slavonín, Těšetice), a kde byla pozornost u nově datovaných souborů zaměřena na soubory typologicky nejmladší, vyznívají podle radiokarbonové křivky až mezi lety 1750–1700 př. n. l. (*obr. 8*). Dva pohřby (Borotice mohyla 2, hrob 2; Hulín 1, hrob 108), považované za představitele VS, poskytly radiokarbonová data mezi lety 1750–1610 př. n. l. Lokalita Hulín 1 „U Isidorka“ představuje možný vývoj v rámci jediné komunity, kdy pohřebiště poklasické fáze ÚK střídá samostatná lokalita VS (ve vzdálenosti 335 m: *Daňhel 2010*). Radiokarbonové datum z hrobu 4 z Vrchoslavic, na základě typologie určeného jako věteřovský, stejně jako z ostatních na pohřebišti datovaných hrobů (*Peška 2012c*, 6–7, tab. 1), koresponduje až s obdobím počátku střední doby bronzové, což současný stav poznání nijak nevylučuje. Pohřby MK ze Slavonína začínají svou radiokarbonovou křivku zhruba po roce 1620 př. n. l. (srovnej *Peška 2012a*).

Na základě aktuálních radiokarbonových dat z hrobů únětické kultury je tedy možné souhlasit, že pohřbívání končí v poklasické fázi a věteřovská pohřebiště jsou zakládána již v jiných polohách. Vzhledem k tomu, že návaznost pohřebišť VS a MK byla již dříve doložena na mohylníku v Boroticích (*Stuchlík 1992; 2006*), je na základě současných znalostí klíčovým zlomem v poloze pohřebišť a patrně i v celkových pohřebních praktkách na Moravě právě závěr poklasické fáze ÚK. V budoucnu bude ovšem třeba doplnit nastíněný obraz o další data.

Ve vztahu k radiokarbonovým datům z pohřebišť v Miškovcích a Jelšovcích je možné konstatovat, že nejmladší hrob z Miškovic datovaný do poklasické ÚK v Čechách je současný s hroby datovanými do poklasické fáze na Moravě. Nejmladší radiokarbonová data z pohřebišť v Jelšovcích pak korespondují s nejstaršími daty MK na Moravě, což odpovídá i vývoji velkých podunajských pohřebišť (např. Franzhausen II: *Neugebauer et al. 1994, 90*). Data z Jelšovců jsou ale starší než data z hrobu z Vrchoslavic.

Významný rozdíl mezi počty únětických hrobů (minimálně 1030) a věteřovských hrobů (maximálně 108 jistých i nejistých) na Moravě musí být dán komplexní změnou pohřebních praktik, nikoliv pouze posunem k pohřbívání v sídlištních objektech a v nádobách, protože zde jsou data o počtech deponovaných jedinců ÚK i VS vyrovnaná. Tradičně se jako jeden z důvodů nízkého počtu hrobů VS uvádí budování mohyl, doprovázené ukládáním těl na povrchu půdního typu nebo do mohylových násypů (*Stuchlík 1990, 142*). Budování mohylových násypů pro ÚK na Moravě není běžně přijímáno, příklady z Letonic a Suchohrdel byly považovány za náhodné mladší překryvy (*Stuchlík 1990; 1993b, 247; 2006, 157*). Nově se ovšem objevují situace, kde jsou mohylové násypy nezpochybnitelně i nad hroby ÚK (např. Sudice: *Přichystal 2012*). O překrytí mohylovým násypem se uvažuje i u některých pohřebišť s většimi vzdálenostmi hrobů nebo s osamělými hroby, a to jak u ÚK, tak u VS (Branišovice, Mušov, Olbramovice: *Stuchlík 1990, 141–142; 2006, 133; Peška 2012c, 5*). V okolních zemích (*Stuchlík 1990; 2006; Danielisová et al. 2013; Pokutta 2013, 56–58*) jsou mohylové hroby pro ÚK doloženy, nedá se tedy vyloučit, že i na Moravě tento fenomén začíná právě již v době ÚK. Mohylové pohřbívání a s ním spojené ukládání hrobů na povrch půdního typu pak ve střední době bronzové nabývá na intenzitě. Na mohylníku v Boroticích tvoří pohřbívání na povrchu nebo v různých úrov-

Obr. 8. Srovnání radiokarbonových křivek pohřebišť starší a počátku střední doby bronzové. Data z pohřebišť Miškovice podle *Ernée 2015* a Jelšovice podle *Görsdorf 2000*. Použit program OxCal 4.3 (*Bronk Ramsey 2009*).

Fig. 8. Comparison of radiocarbon curves of cemeteries from the Early Bronze Age and the beginning of the Middle Bronze Age. Dates from the Miškovice cemetery after *Ernée 2015* and the Jelšovice cemetery after *Görsdorf 2000*. With the use of the OxCal 4.3 program.

ních mohylového násypu významný podíl jak u věteřovských, tak u mohylových pohřbů. U věteřovských pohřbů převládá uložení v mělké lesní půdě, ale žádný z nich není zahloubený do podloží. Z hrobů mohylové kultury byly čtyři zapuštěny do podloží (*Stuchlík 2006*, 146–147, 161–162). I tento trend má své pravděpodobné předobrazy v ÚK. Na dva mělce uložené hroby odloučené od hlavní skupiny únětického pohřebiště z Těšetic „Vinohradů“ upozorňuje V. Podborský a předpokládá, že jich mohlo být i více (*Lorencová – Beneš – Podborský 1987*, 17). Také jedna skupina hrobů ÚK z pohřebiště v Hulíně 1 je popsána jako málo zahloubené hroby (*Peška 2012b*, 491). Stejně tak pro pohřebiště ve Vrchoslavicích jsou popsány nepřilíš hluboké hrobové jámy a autor uvažuje o možné přítomnosti mohylových násypů na základě větších vzdáleností hrobů (*Peška 2012c*, 5). Ukládání některých pohřbů na povrchu nebo v blízkosti povrchu by mohlo být jedním z důvodů, proč v souborných datech ze záchranných výzkumů pro ÚK klesá počet hrobů oproti KZP.

Závěr

V příspěvku jsme podrobně zkoumali dostupná data k pohřebním praktikám závěru starší doby bronzové na Moravě s důrazem na mladší období ÚK a VS. Lze doložit, že depozita těl v sídlištních objektech nejsou charakteristická pouze pro závěr starší doby bronzové, a že tedy samotný způsob pohřbu neumožňuje apriorní datování takové situace do závěru starší doby bronzové. Radiokarbonové datum z Těšetic – Kyjovic „Suten“ z objektu 387 znovu dokládá, že lidská těla v sídlištních objektech se vyskytují po celé období starší doby bronzové, přičemž v závěru starší doby bronzové představují tato depozita v zásobních

jamách pouze vyšší podíl vůči celkově malému počtu známých hrobů. Domníváme se, že u části depozit lidských těl na sídlištích bylo datování do závěru starší doby bronzové možná ovlivněno právě tímto očekáváním (uložení v sídlištním objektu = chronologické zařazení do VS). Příkladem je jak objekt 387 z Těšetic – Kyjovic (konec staršího a počátek mladšího období ÚK), tak i pohřeb z Hulína – Pravčic (objekt 85, poklasická fáze ÚK). Oba byly původně datovány do VS. Datace objektů s lidskými těly na sídlištích bude třeba v budoucnu podrobit revizi.

Rozbor inventáře hrobů směřoval k ověření typologických datací a jejich synchronizaci s radiokarbonovými daty. Většinu únětických hrobů (Olomouc-Slavonín 46 a 55, Těšetice „Vinohrady“ 22 a 45, Modřice „Rybníky“ 811, Hulín 1 „U Isidorka“ 31 a 38) nelze na základě typologie datovat přesněji než v rozmezí klasické až poklasické fáze ÚK, mohli bychom tedy v souladu s periodizací S. Stuchlíka mluvit o mladším období ÚK. Jediný pohřeb s výbavou klasickým únětickým koflíkem je doprovázen hrncem s profilací staršího období ÚK (Hulín 1, hrob 38). Artefakty typologicky zařazené do klasické fáze se tak v inventářích potkávají s artefakty staršího období, klasické i poklasické fáze ÚK. Klasická fáze ÚK tedy v typochronologii moravského materiálu představuje spíše módní vzory únětického distribučního okruhu s delším intervalem výskytu. Díky časnému radiokarbonovému datování hrobu 46 z Olomouce-Slavonína, které potvrzuje možnost datování celku řazených typologicky do klasické fáze již k počátku 2. tisíciletí, pokrývají artefakty této fáze celé období ÚK po roce 2000 BC. Nejen radiokarbonová data, ale i typologické analýzy ukazují na delší používání jak keramických, tak zejména bronzových typů. Artefakty tak nepředstavují jen prostou lineární chronologickou strukturu, ale více paralelních materiálových tradic žijících vedle sebe. Stejně jako současná existence forem nitranské kultury a ÚK na Slovensku (*Benkovsky-Pivovarová – Chropovský 2015*), současnost únětického a věteřovského stylu na jihomoravských sídlištích (*Navrátil 2017, 162*), tak např. i přítomnost džbánek s plastickými výčnělky v únětických souborech je jen odrazem paralelní keramické tradice.

Na základě aktuálního souboru radiokarbonových dat končí pohřbívání na pohřebišťích ÚK mezi lety 1750–1700 BC a věteřovská pohřebišť mezi lety 1750–1610 BC jsou zřejmě zakládána v nových polohách. Zlomem v umístění lokalit a patrně i v celkovém vývoji pohřebních praktik na Moravě je tak právě závěr poklasické fáze ÚK. Pohřby MK z Olomouce-Slavonína začínají svou radiokarbonovou křivku zhruba po 1620 BC, s nimi koresponduje i radiokarbonové datum z hrobu 4 z Vrchoslavic, považovaného na základě bronzové industrie za věteřovský, což může ukazovat na přežívání bronzových artefaktů do počátku střední doby bronzové. Celkový archeologický obraz pohřebních praktik závěru starší a počátku střední doby bronzové zřejmě nejvíce ovlivňují dnes „chybějící“ pohřby uložené původně na povrchu půdního typu pod mohylovým násypem nebo přímo v mohylovém násypu. Je především na dalším terénním výzkumu, aby i méně výrazným povrchovým kontextům metodicky věnoval pozornost.

Děkujeme M. Dobisíkové, S. Stuchlíkovi, Z. Tichému a P. Velemínskému za možnost odebrat vzorky ze sbírek Národního muzea a Moravského zemského muzea. Za podněty a připomínky děkujeme Z. Benkovsky-Pivovarové. Text je rozšířenou verzí příspěvku z konference Reinecke's Heritage. Terminology, Chronology and Identity in Central Europe between 2300 and 1600 BC (Křtiny 2017). Článek vznikl v rámci projektu „Archeologické terénní prospekce, exkavace, dokumentace a muzejní prezentace VIII“ (MUNIA/0930/2018).

Literatura

- Bátora, J. – Görsdorf, J. – Jakab, J. – Poláčik, Š. – Pernicka, E. – Beck, C. W. – Fabiš, M. – Šteffek, J. – Illášová, L. 2000: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei: Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken 1, 2. *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 16. Kiel: Oetker/Voges.
- Benkovsky-Pivovarová, Z. 1985: Das Bronzeinventar des mittelbronzezeitlichen Gräberfelds von Pitten, Niederösterreich. *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 21 und 22. Wien: Hölder – Pichler – Tempisky.
- Benkovsky-Pivovarová, Z. – Chropovský, B. 2015: Grabfunde der frühen und der beginnenden mittleren Bronzezeit in der Westslowakei. *Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia* 21. Nitra: Archeologický ústav SAV.
- Bronk Ramsey, C. 2009: Bayesian Analysis of Radiocarbon Dates. *Radiocarbon* 51/1, 337–360.
- Čížmář, M. – Geislerová, K. eds. 2006: Výzkumy – Ausgrabungen 1999–2004. Brno: Ústav archeologické památkové péče.
- Čížmář, M. – Geislerová, K. – Unger, J. eds. 2000: Výzkumy – Ausgrabungen 1993–1998. Brno: Ústav archeologické památkové péče.
- Čížmář, Z. – Dočkalová, M. – Gregerová, M. – Kazdová, E. – Koštuřík, P. – Mrázek, I. – Procházková, P. 1993: Unikátní nález hromadného pohřbu v sídlištní jámě ze starší doby bronzové v Těšeticích – Kyjovicích, okr. Znojmo. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E* 38, 15–57.
- Danielisová, A. – Langová, M. – Kočár, P. – Kyselý, R. – Stránská, P. – Štávoň, Z. – Světlík, I. 2013: Mohyla únětické kultury z Brandýsa nad Labem jako doklad ojedinělých pohřebních praktik starší doby bronzové. *Archeologické rozhledy* 65, 56–88.
- Daňhel, M. 2010: Věteřovský hrob s vnitřní konstrukcí z Hulína – „U Isidorka“. In: M. Bém – J. Peška eds., *Archeologické centrum Olomouc. Ročenka 2009*, Olomouc: Archeologické centrum, 118–138.
- David, W. 2002: Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe Hajdú-sámson-Apa-Ighiel-Zajta. *Bibliotheca Musei Apulensis* 18. Alba Iulia: Altip.
- Ernée, M. 2015: Prag – Miškovice: archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen zu Grabbau, Bestattungssitten und Inventaren einer frühbronzezeitlichen Nekropole. *Römisch-Germanische Forschungen* 72. Darmstadt: Von Zabern.
- Ernée, M. – Müller, J. – Rassmann, K. 2012: Ausgrabung des frühbronzezeitlichen Gräberfelds der Aunjetitzer Kultur von Prag – Miškovice: vorläufige Auswertung und erste Ergebnisse der naturwissenschaftlichen Untersuchung: 14C-Daten und Metallanalysen. *Germania* 87, 355–410.
- Fojtík, A. 2015: Starobronzové osídlení z lokality Zlín – Malenovice. Ms. diplom. práce, Brno, Masarykova univerzita (<https://is.muni.cz/th/h7cxl/>, 8. 11. 2018).
- Geislerová, K. – Parma, D. eds. 2013: Výzkumy – Ausgrabungen 2005–2010. Brno: Ústav archeologické památkové péče.
- Görsdorf, J. 2000: Interpretation der Datierungsergebnisse von Menschenknochen aus dem Gräberfeld Jelšovce. In: J. Bátora Hrg., *Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei: Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken* 2. *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 16, Kiel: Oetker/Voges, 565–570.
- Hlas, J. – Stuchlík, S. – Štín, L. 2017: Únětické pohřebiště v Opavě – Vávrovicích. *Památky archeologické* 108, 39–88.
- Horáková-Enderová, P. – Štřof, A. 2000: Pohřebiště a sídliště kultury únětické ze Slavkova u Brna, okr. Vyškov – Gräberfeld und Siedlung der Aunjetitzer Kultur in Slavkov u Brna – Austerlitz, Bez. Vyškov. *Pravěk – Supplementum* 6. Brno: Ústav archeologické památkové péče.
- Kadrow, S. 1991: Iwanowice, stanowisko Babia Góra I. Rozwój przestrzenny osady z wczesnego okresu epoki brązu – Iwanowice, Babia Góra site. I. Spatial evolution of an Early Bronze Age settlement. Kraków: Instytut historii kultury materialnej PAN.
- Limburský, P. a kol. 2018: Pohřební areály únětické kultury ve Vlněvsí. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Lorencová, A. – Beneš, J. – Podborský, V. 1987: Těšetice – Kyjovice III. Únětické pohřebiště v Těšeticích–Vinohradech. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Moravcová, J. 2012: Sídelní areál ze starší doby bronzové v Brně – Tuřanech. Pohřební komponenta. Ms. diplom. práce, Brno, Masarykova univerzita (<https://is.muni.cz/th/c58gq/>, 8. 11. 2018).
- Mrázek, I. 1996: Drahé kameny v pravěku Moravy a Slezska. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Navrátil, A. 2017: Osídlení pod Pavlovskými vrchy v závěru starší doby bronzové. Ms. disertační práce, Brno, Masarykova univerzita (<https://is.muni.cz/th/bcnpj/>, 8. 11. 2018).

- Neugebauer, J. W. – Lochner, M. – Neugebauer-Maresch, C. – Teschler-Nicola, M. 1994:* Bronzezeit in Ostösterreich. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 98–101. St. Pölten – Wien: Verlag Niederösterreichisches Pressehaus.
- Novák, P. 2011:* Die Dolche in Tschechien. Prähistorische Bronzefunde VI/13. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Ondráček, J. – Stuchlíková, J. 1982:* Věteřovské sídliště v Budkovicích. Fontes archaeologiae Moravicae 16. Brno: Archeologický ústav ČSAV.
- Pankowská, A. – Moník, M. 2017:* Evidence of innovation and social differentiation in burial practices in Early Bronze Age Moravia. *Archaeological and Anthropological Sciences* 9, 915–933.
- Peška, J. 2006:* Sídlní areál ze starší a střední DB v Olomouci – Slavoníně. In: S. Stuchlík ed., XVIII. symposium o starší době bronzové v českých zemích a na Slovensku, *Acta archaeologica Opaviensia* 2, Opava: Slezská univerzita, 143–163.
- Peška, J. 2009:* Protoúnětické pohřebiště z Pavlova. Olomouc: Vlastivědné muzeum.
- Peška, J. 2012a:* Beispiele der absoluten Chronologie der Frühbronzezeit in Mähren und Ihrer Verknüpfungen mit der Ägäis. In: R. Kujovský – V. Mitáš eds., Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám, Nitra: Archeologický ústav SAV, 297–314.
- Peška, J. 2012b:* Frühbronzezeitliche Gräberfelder von Hulín in Ostmähren (Tschechische Republik). In: D. Bérenger Hrs., Gräberlandschaften der Bronzezeit: internationales Kolloquium zur Bronzezeit, Herne, 15.–18. Oktober 2008. *Bodenaltertümer Westfalens* 51, Darmstadt: Von Zabern, 487–498.
- Peška, J. 2012c:* Malé skupinové pohřebiště ze závěru starší doby bronzové ve Vrchoslavicích na Prostějovsku. *Archeologie západních Čech* 4, 5–22.
- Peška, J. 2013a:* Kultureinflüsse und Kontakte Ostmährens am Anfang der Bronzezeit. In: M. Bartelheim – J. Peška – J. Turek eds., From Copper to Bronze: cultural and social transformations at the turn of the 3rd/2nd millenia B.C. in Central Europe. Gewidmet PhDr. Václav Moucha, CSc. anlässlich seines 80. Geburtstages, Langenweissbach: Beier und Beran, 85–104.
- Peška, J. 2013b:* Morava na konci eneolitu (Morava at the End of the Eneolithic). Olomouc: Akademické nakladatelství CERM.
- Peška, J. – Tajer, A. – Pankowská, A. 2011:* Pozoruhodný pohřeb v sídlištním objektu ze starší doby bronzové v Pravčicích 2. In: M. Bém – J. Peška eds., *Archeologické centrum Olomouc. Ročenka 2010*, Olomouc: Archeologické centrum, 47–71.
- Podborský, V. – Kazdová, E. – Kovárník, J. – Šabatová, K. – Golec, M. – Přichystalová, R. – Polák, M. – Bartoňová, A. 2005:* Pravěk mikroregionu potoka Těšetičky/Únanovky: k problematice pravěkých sociálních struktur. Brno: Masarykova univerzita.
- Pokutta, D. A. 2013:* Population dynamics, diet and migrations of the Unetice Culture in Poland. GOTARC. Serie B, Gothenburg archaeological theses 60. Gothenburg: University of Gothenburg.
- Přichystal, M. 2012:* Sudice (k. ú. Sudice u Boskovic, okr. Blansko). *Přehled výzkumů* 53/1, 172–173.
- Rožnovský, D. 2010:* Pohřební ritus věteřovské skupiny na Znojemsku. *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 95, 71–84.
- Rožnovský, D. 2012:* Nejnovější soupis lidských ostatků na věteřovském sídlišti v Hodonicích (okr. Znojmo). *Pravěk NŘ* 20, 61–85.
- Říhový, J. 1992:* Die Äxte, Beile, Meißel und Hämmer in Mähren. *Prähistorische Bronzefunde* IX/17. München: F. Steiner.
- Salaš, M. 1990:* Únětická sídlištní jáma s lidskými kosterními pozůstatky na Cezavách u Blučiny. *Památky archeologické* 81/2, 275–300.
- Salaš, M. 2005:* Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku – Hügelgräber-bronze- und Urnenfelderzeitliche Metalldepots in Mähren. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Salaš, M. 2008:* Starobronzový kostrový pohřeb v nádobě z Vedrovic. *Pravěk NŘ* 17, 121–161.
- Sosna, D. 2009:* Social Differentiation in the Late Copper Age and the Early Bronze Age in South Moravia (Czech Republic). BAR international series 1994. Oxford: Archaeopress.
- Sprague, R. 2005:* Burial terminology. A guide for researchers. Lanham – New York – Toronto – Oxford: AltaMira Press.
- Stuchlík, S. 1972:* Moravská únětická sídliště. Ms. disertační práce. Brno: Masarykova univerzita.
- Stuchlík, S. 1984:* K datování konce věteřovského osídlení na jižní Moravě (On the chronology of the late Věteřov-settlement in South Moravia). *Archeologické rozhledy* 36, 173–186.
- Stuchlík, S. 1988:* Bronzové sekeromlaty na Moravě. *Památky archeologické* 79, 269–328.
- Stuchlík, S. 1990:* Počátky mohylového pohřbívání v době bronzové na Moravě. In: V. Nekuda – J. Unger – M. Čizmář eds., *Pravěk a slovanské osídlení Moravy. Sborník příspěvků k osmdesátým narozeninám akademika Josefa Poulika*, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 128–145.

- Stuchlík, S. 1992: Die Věteřov-Gruppe und die Entstehung der Hügelgräberkultur in Mähren. *Prähistorische Zeitschrift* 67, 15–42.
- Stuchlík, S. 1993a: Středodunajská mohylová kultura. In: V. Podborský a kol., *Pravěké dějiny Moravy*, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 272–286.
- Stuchlík, S. 1993b: Únětická kultura. In: V. Podborský a kol., *Pravěké dějiny Moravy*, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 238–262.
- Stuchlík, S. 2004: Keramika z Prasklic a mísy na nožkách v únětické kultuře (Keramik aus Prasklice und Fußschüsseln in der Úněticer Kultur). In: J. Bátor – V. Furmánek – L. Veliačik Hrg., *Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen: Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag*, Nitra: Archeologický ústav SAV, 151–158.
- Stuchlík, S. 2006: Borotice. Mohylové pohřebiště z doby bronzové. Brno: Archeologický ústav AV ČR.
- Stuchlík, S. 2007: Pohřby v nádobách v době bronzové na Moravě. *Štúdiijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 42, 197–210.
- Stuchlík, S. 2009: Pohřebiště ze starší doby bronzové z Branišovic. *Pravěk NŘ* 18, 169–181.
- Stuchlík, S. 2010: Hromadné pohřby na sídlišťích starší doby bronzové na Moravě. In: *Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii – Supplementum 3*, Hradec Králové: Katedra archeologie FF UHK, 80–92.
- Stuchlík, S. ed. 2002: Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku. *Spisy archeologického ústavu AV ČR Brno* 20. Brno: Archeologický ústav AV ČR.
- Stuchlík, S. – Stuchlíková, J. 1996a: Aunjetitzer Gräberfeld in Velké Pavlovice, Südmähren. *Prähistorische Zeitschrift* 71, 123–169.
- Stuchlík, S. – Stuchlíková, J. 1996b: Pravěká pohřebiště v Moravské Nové Vsi – Hruškách. *Studie Archeologického ústavu Akademie věd České republiky* 16/1. Brno: Archeologický ústav AV ČR.
- Stuchlíková, J. 1990: Otázky pohřebního ritu moravské věteřovské skupiny. In: V. Nekuda – J. Unger – M. Čizmář eds., *Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník příspěvků k osmdesátým narozeninám akademika Josefa Poulíka*, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 146–157.
- Stuchlíková, J. 1993: Věteřovská skupina. In: V. Podborský a kol., *Pravěké dějiny Moravy*, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 262–271.
- Šmíd, M. 1998: Dům a dva kostrové hroby ze střední doby bronzové ve Slavoníně u Olomouce. *Pravěk NŘ* 7, 255–270.
- Tihelka, K. 1953: Moravská únětická pohřebiště. *Památky archeologické* 44/2, 229–328.
- Tihelka, K. 1960: Moravský věteřovský typ. *Památky archeologické* 51/1, 27–135.

Burial customs at the end of the Early Bronze Age in Moravia: chronology, typology and absolute dates

The article aims to support the discussion of the chronology and dating of the Early Bronze Age, especially in connection with the disposal of the dead (*Sprague 2005*, 3), which we understand as a basic set of rules governing the burial process, beginning with the death of the individual and ending typically with the deposition of their remains in a grave. If human remains appear in a context of formally distinct settlement features, we use the neutral term *deposits*, since it does not involve a grave from a terminological perspective and, in certain cases, needn't even be the result of a burial process but rather a method of handling waste (the term *pit graves* is typically applied here). The study is based on available data from central and south Moravia. Using the existing applied chronology, the database of archaeological components from development-led excavations and radiocarbon dates from assemblages that can be classified on the basis of inventory in the traditional cultural-chronological scheme, we attempt to answer three questions: 1. Are deposits of human bodies in pits typical for the end of the Early Bronze Age? 2. When do Únětice culture cemeteries end? 3. Where are graves from the end of the Early Bronze Age in Moravia and what is their appearance?

In the sense of the cultural-chronological scheme, the end of the Early Bronze Age is represented by the post-classic phase of the Únětice culture (ÚC) and the Věteřov group (VG), both of which are dated to stage B A2. The archaeological database has grown considerably over the past three decades (*fig. 1*). A total of 471 precisely dated components are available for the period from the Bell

Beaker culture (BC) to the end of the Bronze Age from rescue excavations. A recalculation of dates with respect to the assumed duration of individual cultures (*fig. 1b*) reveals that the number of BC, ÚC, VG, and Tumulus culture (TC) components is balanced; significant growth doesn't appear until the Late Bronze Age. If only sites with graves (*fig. 1c*) are chosen, the greatest number of graves belong to the Bell Beaker culture. Únětice culture cemeteries have an unexpectedly lower representation. The absence of VG graves and the merely weak representation of TC graves is highly significant.

The 'break-up of the traditional burial ritual' and the 'nearly complete absence of grave finds' are mentioned in connection with the end of the Early Bronze Age (*Stuchlíková 1993, 263, 267*). The end of depositing the dead at Únětice cemeteries is assumed at the turn of the classic phase of ÚC (*Stuchlíková 1990, 146*). Previously regarded as typical VG burial practices were the deposition of human bodies in settlement features, burials of children in storage vessels ('vessel burials') and a small number of cremation burials (*Tihelka 1960, 109–112; Stuchlík 2006, 134–135*). Today it is clear that inhumation existed in VG but that the deposition of bodies in pits and vessel burials make up a large share of the overall number of known graves. At the same time, it is known that both of these phenomena already appear in the Únětice period (*Stuchlík 1993b, 247, 251; 2007; Salaš 2008*).

Separate VG burial grounds include the barrow cemetery in Borotice, where 19 graves are reliably dated, 18 have a probable dating and another 16 are uncertain. Others include the flat cemeteries in Branišovice (*Stuchlík 2009*) and, with reservations, in Vrchoslavice 3 (*Peška 2012c*). Inventories (*Stuchlík 2006; 2007; Peška 2012c*) indicate that the total number of VG graves is 60 certain (two of which are cremation, three in vessels) and 48 uncertain (two of which are cremation, 18 in vessels). At least 94 situations with bodies are also known in settlement features. The situation in the preceding ÚC period is only partially different: although more than 1030 Únětice inhumation graves are known from 60 cemeteries, there are also seven burials in vessels and at least 100 cases with bodies in settlement features. The situation in Early Bronze Age Moravia, which is characterised by smaller community cemeteries, differs substantially from the vast cemeteries of the Mađarovec and Böhheimkirchen cultures, where continual use can be documented from the beginning to the end of the Early Bronze Age in stage B A2c or B B1 (*Neugebauer et al. 1994, 96; Bátora et al. 2000; Stuchlík 2006*).

The largest number of radiocarbon dates from the Eneolithic and the Bronze Age in Moravia come from the work of *J. Peška (2006; 2012a; 2013a; 2013b)*. Of these, we used radiocarbon dates for published assemblages from the end of the Early and the beginning of the Middle Bronze Age for which the grave goods can be dated using the traditional typology; this group is composed of 12 graves and body depositions. We also chose and dated another four graves and one deposit of bodies in a settlement feature whose assumed or typological dating is at the end of the Early Bronze Age. Hence, overall we have 17 assemblages with 19 radiocarbon dates (*fig. 2; tab. 1*).

The radiocarbon date from the mass deposition in settlement feature 387 at the Těšetice – Kyjovice 'Sutny' site (*tab. 2*) represents a burial of four individuals and a dog in a storage pit. The deposit was dated to VG based on an analogy in burial customs (*Čížmář et al. 1993, 52–56; Podborský et al. 2005*). The most striking finds include a woman's necklace composed of 199 beads and a pot-shaped vessel with horizontal relief knobs (*Čížmář et al. 1993, fig. 13; Mrázek 1996, 66–67*). None of the artefacts are typologically classifiable to VG.

The radiocarbon date of 2036–1877 BC (92.9 % 2σ; *fig. 4*), obtained from the woman's skeleton is earlier. From the perspective of the artefact type and the origin of the stone material, the bead necklace (*Mrázek 1996, 66–67*) and ceramic vessels suggest a connection with the Epi-Corded Ware complex. Similar radiocarbon dates for the Epi-Corded Ware Carpathian sphere, are known (*Bátora et al. 2000, 568–569; Peška 2013a, Taf. 1; Hlas – Stuchlík – Šim 2017, 70–71, tab. 2*). The closest radiocarbon date of 2026–1772 BC (95.4 % 2σ) is the later date from the grave of young man no. 46 from the Olomouc-Slavonín site (*tab. 1; Peška 2006, 149, 152, fig. 9*). The assumption is confirmed here that the group of graves typologically classified in the classic phase could, based on absolute dates, already belong to the beginning of the second millennium BC (*Ernée 2015, 294–295*).

A total of three radiocarbon dates from depositions of human bodies with grave goods are known today for Moravia. In addition to feature 387 from Těšetice – Kyjovice, these are two skeletons from

the Hulín – Pravčice ‘U obrázku’ site (feature 85 and feature 315), both of which can be dated to post-classic ÚC. The radiocarbon date from feature 387 at the Sutny site in Těšetice – Kyjovice again documents that human bodies occur in settlement features for the whole period of the Early Bronze Age, whereas at the end of the Early Bronze Age these deposits in storage pits represent only a larger share of the overall small number of known graves. It is possible that some of the deposits of human bodies at settlements dated to the end of the Early Bronze Age reflect precisely this expectation, which also subsequently influenced their dating (deposition in settlement feature = chronological classification in VG). Two examples are feature 387 from Těšetice – Kyjovice (at the interface of the early and the late period of ÚC) and the burial from Hulín – Pravčice (feature 85 – post-classic phase of ÚC) – both originally dated to VG.

Ten graves from the end of the Early Bronze Age Moravia are available with typologically classifiable inventory and radiocarbon dates. Four graves regarded as late burials at ÚC cemeteries were newly dated (Borotice, Modřice-Rybníky grave 811, Těšetice ‘Vinohrady’ grave 22 and 45), while other dates come from published excavations in central Moravia (Hulín 1 ‘U Isidorka’ and Olomouc-Slavoňín: *Peška 2006; Daňhel 2010; Peška – Tajer – Pankowská 2011; Peška 2012a; 2012b*). The median of the majority of grave falls between the years 1900 and 1800 BC.

Grave 22 in Těšetice contained a jug regarded as a prototype of Věteřov cups and a small dagger (fig. 5; *Lorencová – Beneš – Podborský 1987*, 43–45, 128, fig. 14a, b). Parallels come from ÚC and VG assemblages. Grave 22 from Těšetice has a radiocarbon date of 1956–1751 BC (95.4 % 2σ ; fig. 4), which would agree with a classification of inventory in the late period of ÚC. Grave 45 from Těšetice (fig. 5; *Lorencová – Beneš – Podborský 1987*, 79–81, fig. 36a, b) contained a cup and a conical bowl, a small conical beaker and the remnants of a bronze dagger. Based on the typology of the inventory, a dating to the late period of ÚC can be assumed. The date of 1936–1746 BC (95.4 % 2σ ; fig. 4) from grave 45 has an interval similar to grave 22. Grave 811 chosen from the Modřice-Rybníky cemetery contained two pins with a spherical head with an oblique perforation and a small handle-less vessel whose maximum width is low on the body (fig. 6). Pins with an oblique perforation are regarded as artefacts from the end of the Early Bronze Age. Two samples were taken from the skeleton, and the combination of both dates falls into the range of 1880–1699 BC (95.4 % 2σ , OxCal R-Combine: *Bronk Ramsey 2009*; fig. 4). Based on the grave inventory and absolute dates, the inventory of grave 811 can be placed at the end of the classic phase or the beginning of the post-classic phase of ÚC.

Three published graves from central Moravia have a comparable radiocarbon dating. The inventory of grave 55 from Olomouc-Slavoňín (*Peška 2006*, fig. 10) contained a cup typologically datable to the late period of ÚC. The date is in the 1941–1700 BC range (95.4 % 2σ), which is exactly the same dating as grave 38 in Hulín 1 (*Peška 2012b*, Abb. 3; *2012a*). The datable inventory includes a Únětice cup of the classic phase and a pot with an S-shaped profile whose maximum width is in the middle of the vessel’s body; typologically, this pot belongs to the early part of ÚC (*Stuchlík 1993b*, fig. 156: 19). The possibility of dating the classic Únětice cup before the year 1880 BC is supported by radiocarbon dates from Miškovice (*Ernée 2015*, 294–295). An additional date from the Hulín 1 site is available from grave 31 (*Peška 2012b*, Abb. 3; *2012a*). Artefacts with a higher typological sensitivity include an axe with lateral flanges dated to the late phase of ÚC (B A2: *Říthovský 1992*, 90–91) and a bowl with a groove beneath the rim and four feet. A dating in the late phase of ÚC is likely (*Neugebauer et al. 1994*, Abb. 46: 14; *Stuchlík 2004*). The latest radiocarbon date of 1877–1660 BC (95.4 % 2σ) from Hulín 1 belongs to grave 32 (*Peška 2012b*, Abb. 3). The inventory contains a jug dated on the basis of its profile to the classic or post-classic Únětice phase (*Lorencová – Beneš – Podborský 1987*, 126), which corresponds to the radiocarbon dating; the median of the dates falls in the range of 1800–1700 BC.

The last two graves from the end of the Early Bronze Age in Moravia are attributed on the basis of their inventory to VG; the median of their radiocarbon dating is in the range of 1700–1600 BC. Grave 2 in barrow 2 from Borotice (fig. 7; *Stuchlík 2006*, 35–38, fig. 22–23) provided two dates with a combined interval of 1741–1622 BC (95.4 % 2σ ; OxCal R-Combine: *Bronk Ramsey 2009*; fig. 4). The assemblage is dated on the basis of inventory to the end of the Early Bronze Age, the late

phase of stage B A2. The second assemblage is grave 108 with a wooden grave chamber from the Hulín 1 site located away from the group of ÚC graves (*Daňhel 2010*, 119, fig. 4), which provided an identical date in the range of 1745–1626 BC (95.4 % 2σ; *Peška – Tajer – Pankovská 2011*, 57). Based on its inventory, it is dated to VG (*Daňhel 2010*, 123–126).

Male grave 4 from Vrchoslavice in the Prostějov region (*Peška 2006*, fig. 10) with a palstave axe and a dagger was also dated to VG on the basis of a typological analysis. A very late date in the range of 1530–1417 BC (95.4 % 2σ) corresponds to the radiocarbon dates of two graves from Olomouc-Slavonín (1599–1304 BC and 1636–1460 BC, both 95.4 % 2σ) regarded as typical burials from the beginning of the Middle Bronze Age (H 73 and H 86: *Šmíd 1998*; *Peška 2012a*). A possible longer interval of use should be considered especially for the bronze artefacts. Moreover, TC graves from Moravia dated to B B are typically mostly without ceramic goods (*Stuchlík 2006*, 225), which is consistent with the situation from Vrchoslavice. Artefacts do not represent merely a linear chronological structure but multiple parallel material traditions living side by side.

Cemeteries attributed to ÚC based on radiocarbon dates aren't abandoned according to radiocarbon curves until 1750–1700 BC (*fig. 8*). Two burials (Borotice and Hulín) representing VG provided radiocarbon dates from 1750 to 1610 BC. The 'U Isidorka' site at Hulín 1 represents possible development in a single community, where the post-classic phase of ÚC is replaced by a separate VG site (at a distance of 335 m: *Daňhel 2010*). The date from grave 4 from Vrchoslavice typologically regarded as Věteřov corresponds to the period at the beginning of the Middle Bronze Age. The radiocarbon curve of the TC burials from Slavonín begins roughly after the year 1620 BC (cf. *Peška 2012a*). The continuity of VG and TC cemeteries was previously documented at the barrow cemetery in Borotice (*Stuchlík 1992*; *2006*), and based on current knowledge, it is the end of the post-classic phase of ÚC that is the turning point in the placement of sites and apparently also in burial practices in Moravia.

With respect to the dates from the cemeteries in Miškovice and Jelšovce, it can be said that the latest grave from Miškovice dated to the post-classic ÚC in Bohemia is contemporary with graves dated to the post-classic phase in Moravia. The latest radiocarbon dates from the cemetery in Jelšovce then correspond to the earliest TC dates in Moravia, which is also consistent with the development of other large cemeteries in the Danube Region (e.g. Franzhausen II: *Neugebauer et al. 1994*, 90). Dates from Jelšovce are earlier than dates from Vrchoslavice.

The difference between the number of Únětice graves (at least 1030) and Věteřov graves (at most 108 certain and uncertain) in Moravia must be the result of a complex change in burial practices, not only of a shift in burials from settlement features and vessels, where the numbers of deposited ÚC and VG individuals are even on the whole. For years, one of the reasons given for the low number of VG graves was the building of barrows, where bodies were deposited on the surface of the soil type or in the actual mounds (*Stuchlík 1990*, 142). The building of barrow mounds is not commonly accepted for ÚC in Moravia (*Stuchlík 1990*; *1993b*, 247; *2006*, 157). However, recently discovered situations involve barrow mounds over ÚC graves (e.g. Sudice: *Přichystal 2012*). Barrow burials are documented for ÚC in neighbouring countries (*Stuchlík 1990*; *2006*; *Danielisová et al. 2013*; *Pokutta 2013*, 56–58). The deposition of certain burials on the surface could be one of the reasons for the drop in ÚC graves compared to KZP graves in the collected data from rescue excavations. Missing surface burials have a major impact on the overall image of burial practices at the end of the Early Bronze Age and the beginning of the Middle Bronze Age.

English by *David Gaul*